

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

Zvláštní číslo/2006

číslo 71

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. DISKUSNÍ PŘÍSPĚVKY	3
MŮŽE BÝT PŘEROZDĚLOVÁNÍ PARETOPTIMÁLNÍ? (PETR GOČEV)	3
MIKROEKONOMICKÁ ROLE STÁTU A VÝVOJ TRŽNÍHO MECHANISMU (RADIM VALENČÍK)	10
<i>Ohlasy na přednesené příspěvky a rozeslané podklady</i>	20
3. OSTATNÍ MATERIÁLY DODANÉ DO ZVÁŠTNÍHO ČÍSLA	21
TERCIÁRNÍ VZDĚLÁVÁNÍ V ČR VE SROVNÁNÍ S OECD (MOJMÍR HELÍSEK)	21
G. HUSÁK JAKO MANAŽER (BOHUMÍR ŠTĚDROŇ)	25
TŘI VELKÁ ODCIZOVÁNÍ PODSTATĚ EUROAMERICKÉ CIVILIZACE (JAN ČEPEK)	26

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Jaromír Beringer
e-mail: beringer@kfi.zcu.cz
Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON. The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon Zvláštní číslo/2006. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).
- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (1/2007) bude vydáno a objeví se na Internetu 1. ledna 2007.
- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.
- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).
- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.
- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.
- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).
- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.
- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované a včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Deset let a sedmdesát čísel - to už je slušný výkon a pěkná tradice. Oslavili jsme toto výročí tak, jak se náleží - teoretickou diskusí na aktuální a kontroverzní téma: Roli státu realizované a sociálně zaměřené redistribuce. Diskuse proběhla v rámci pravidelného Teoretického semináře ekonomie produktivní spotřeby a sociální investování. S hlavním příspěvkem vystoupil Petr Gočev, s koreferátem Radim Valenčík. Následovala výměna názorů, které se zúčastnilo na 40 zájemců. Část výsledků projednání tématu přinášíme v tomto Zvláštním čísle.

Při jeho přípravě se ukázalo, jak je každý z nás - tj. z těch, co se intelektuálně angažujeme - před koncem roku vytížen a přetížen. Obdrželi jsme méně příspěvků, než jsme očekávali. To především proto, že jsme se "trefili" do období, kdy má každý nejvíce práce a starostí. Vyplyvá z toho poučení, že příště budeme muset začít přípravu s větším předstihem. I tak je obsah příspěvků podnětný. Uveřejňujeme jak náměty na zlepšení úrovně časopisu (v této úvodní části), tak příspěvky, které jsme obdrželi.

Radim Valenčík (v předvánočním shonu - a tudíž stručně)

Náměty pro další činnost

K tomuto vystoupení dochází po vyzvání samotného běžce od Marathonu, tak prosím promiňte, že jsem dostal odvahu takovému posluchačstvu něco říct. Určitým oživením Marathonu by bylo zařazování příspěvků neodborníků k tématům, která svým způsobem hýbají nějakým významným děním a přitom nejsou dostatečně vědecky objasněny. Příkladem budiž na jedné straně bezbřehé používání pojmu euroamerické civilizace, na druhé nevyjasněnost nejzákladnějších věcí s tím souvisejících. Dovolte mi říct několik tezí, podrobněji to je v mém příspěvku.

- Lidstvo nedospělo k jedné jediné globální civilizaci, na světě je civilizací několik, mezi nimi naše euroamerická.

- Ta vznikla zhruba v 15. až 17. přetavením několika předchozích civilizací a kultur, současně však zničením některých z nich.

- Dominantními faktory jejího vzniku byl tehdejší humanismus, renesance jako návrat ke kořenům naší civilizace a reformace. My z ČR můžeme v této souvislosti poukazovat na Komenského.

- Od 17. století šel vývoj EC k dnešnímu stavu cestou od Descarta přes osvícence, vzniku USA a dopadů VFR, kdežto Komenského varování, všenápravné návrhy a dlouho i skvělé výchovné požadavky byly opominuty.

- Lze to označit za první velké odcizení podstatě EC, to je ideálům humanismu, renesance a reformace. Bez toho odcizování mohlo být více tolerance včetně vzájemného porozumění nábožensky věřících s nevěřícími. - Nemuseli bychom dnes být ovládnuti neživou hmotou. Lidé by byli od narození úspěšně vedeni ke zdravému životu ve znalostní společnosti. Atd, atd.

- Kdo takovou představu považuje za utopii, měl by se zamyslet nad situací v tehdy nejvyspělejších zemích světa, kde se prosazovaly zárodky socialismu, který nám pro tehdejší dobu může ozřejmit aktivita Roberta Owena. Tehdejší socialistické snahy měly být NÁPRAVOU UVEDENÉHO PRVNÍHO ODCIZOVÁNÍ PODSTATĚ EUROAMERICKÉ CIVILIZACE. Namísto toho ani tato šance nebyla využita, čímž došlo k druhému velkému odcizování podstatě naší civilizace.

- Dnešní prudce se měnící a nebezpečná situace světa nám dává povinnost uvědomovat si dnešní podstatu naší EC. Znamená to také vyvodit poučení z jejího dosavadního trvání, aby do budoucna byla důstojným a silným partnerem jiným civilizacím.

Blahopřeji k 10. výročí vašeho časopisu. Je jedním z malých zázraků odehrávajících se v naší EC. Takové zázraky se dějí díky těm, kteří mají maratonskou vytrvalost je uskutečňovat a jim patří upřímné poděkování také nás čtenářů. Děkuji.

Jan Čepel

2. Diskusní příspěvky

Může být přerozdělování paretooptimální?

Využití teorie her při analýze neúplných kontraktů

Petr Gočev

*„Kdo má mnoho zajisté přidáno mu ještě bude,
Kdo má málo odejmou i to jměníčko mu chudé.“
(H. Heine, z básně Běh světa)*

*„Peníze, říká přísloví, dělají peníze.
Když už trochu peněz máte,
je často snadné získat další.
Největším problémem je získat tu trochu.“
(A. Smith, Bohatství národů)*

Cíle práce

V příspěvku se zabývám otázkou, zda může samotné zlepšení fungování trhů zapůjčitelných prostředků (finančních trhů) zamezit prohlubování výchozích majetkových nerovností. Polemizuji s pojetím prezentovaným v publikaci Radima Valenčíka *Ekonomie produktivní spotřeby*, ve kterém se konstatuje, že „... systém, ve kterém

by dostatečně fungoval kapitálový trh v oblasti využívání investičních příležitostí spojených s rozvojem schopnosti člověka, by konvergoval (a nikoli divergoval, jak se někteří domnívají!), pokud se týká majetkové diference. Jinými slovy - vliv majetkové výhody na budoucí příjmy se v systému, kde nepůsobí jiné faktory, snižuje. Současně se ukazuje, že mezi rovností a efektivností lze vytvořit komplementární vztah.“ (Valenčík 2003, s. 32)

Jakkoliv souhlasíme s tezí, že mezi rovností a efektivností může existovat „komplementární vztah“, v dalším textu se pokusím předložit argumenty, že naplnění tohoto vztahu **nemůže** být očekáváno **pouze** od zlepšení fungování finančních trhů (redukce transakčních nákladů) a následných dobrovolných směnných transakcí na těchto trzích, ale že existence tohoto vztahu volá po státem vynuceném vertikálním přerozdělování (od bohatých k chudým).¹

Předestřený model umožňuje alternativní vysvětlení „Mládka paradoxu“, spočívajícího v tom, že „čím více investičních prostředků má subjekt dispozici, tím větším množstvím výnosnějších investičních příležitostí disponuje. Kapitálový trh tak majetkovou divergenci společnosti spíše urychluje.“ (Valenčík 2003, s. 32)

Východiska modelu

Model, popsany na následujících stránkách (převzatý z Bowles 2004, chapter 9), zkoumá důsledky morálního hazardu (konfliktu zájmů mezi věřitelem a dlužníkem, kdy předmět tohoto konfliktu není možné zcela smluvně ošetřit a vynutit). Model předpokládá existenci plně racionálních agentů maximalizujících očekávaný výnos z investičních příležitostí, lišících se pouze počáteční majetkovou vybaveností. Z některých agentů se tak stávají věřitelé, za předpokladu, že jim půjčení prostředků jiným agentům přinese alespoň takový očekávaný výnos jako bezriziková investice. Každý agent je tedy potenciálním věřitelem, pakliže najde jiného agenta, který je ochoten akceptovat takový úrok, který věřiteli umožní realizovat očekávaný výnos alespoň na úrovni očekávaného výnosu bezrizikové investice. Model ukazuje, že i na finančních trzích, vyznačujících se nulovými transakčními náklady, budou věřitelé požadovat tím vyšší úrokovou míru, čím nižší je počáteční majetkové vybavení věřitele (při dané kvalitě projektů); respektive bude docházet k tomu, že relativně kvalitnější investiční projekty chudších agentů zůstanou nezafinancovány, zatímco relativně horší projekty bohatších agentů financovány budou.

Agent, který se podílí na financování projektu nebo je schopen poskytnout zástavu, má zvýšenou motivaci usilovat o úspěch projektu, přijmout takovou úroveň rizika, která je optimální i z hlediska věřitele, poskytovat věřiteli přesnější informace a jednat i v dalších směrech způsoby, které podporují zájmy věřitele, ale které není možné zajistit smluvně. Z těchto důvodů požaduje věřitel v případě podílu dlužníka na financování projektu nižší úrokovou míru a je ochoten spokojit se s nižší kvalitou projektu.

Konstrukce modelu

Uvažujme „standardní projekt“ jako stroj, jehož pořizovací cena je 1 Kč. Pokud stroj neselže, je v závěru jedné periody zcela opotřeben (znehodnocen), přičemž vyprodukuje zboží v množství úměrném rychlosti, s jakou je provozován. Pokud stroj selže, nevyprodukuje nic. Pro jednoduchost předpokládejme, že rychlost stroje f je stejná, jako pravděpodobnost, že stroj selže. Návratnost projektu je μf pokud stroj neselže, respektive 0, pokud selže. (μ je kladná konstanta daná kvalitou projektu). Očekávaný výnos projektu je pak

$$r = \mu f (1 - f) \quad (1)$$

(Náklady obětované příležitosti můžeme uvažovat jako $1 + \rho$, kde ρ je reálná úroková míra pro investice s nulovým rizikem.)

Uvažujme, že agent vždy určuje f tak aby maximalizoval svůj očekávaný výnos. Na základě všech uvedených předpokladů můžeme uvažovat různé scénáře podle toho, jaké je rozpočtové omezení agenta.

Samofinancování: řešením agentovy maximalizační podmínky $dr/df = \mu(1 - 2f) = 0$ získáme $f^* = 1/2$ a očekávaný výnos je pak $\mu (1/2) (1/2) = 1/4 \mu$.

Aby se projekt vůbec vyplatil realizovat, musí být jeho návratnost alespoň $1 + \rho$, takže kvalita projektu musí být $\mu \geq 4(1 + \rho)$.

Úplná smlouva: projekt je realizován agentem, který nemá žádný vlastní majetek, a musí si proto půjčit od věřitele za úrokovou míru $\delta - 1$. Na konci periody vrátí věřiteli splátku δ (1 Kč jistiny plus úrok) pokud projekt neselže, nebo 0, pokud projekt selže. Zaplacení δ dlužníkem tedy není vynutitelné za všech okolností, což odpovídá situaci omezeného ručení.

Agentův očekávaný výnos je potom

¹ Především, že předložený text se nijak netýká problematiky horizontálního přerozdělování (tj. takového přerozdělování, u něž nelze jednoznačně říci, že plyne ve prospěch chudších domácností), které dnes představuje drtivou většinu veřejných rozpočtů.

$$y(f, \delta) = \mu f(1 - f) - \delta(1 - f) = (\mu f - \delta)(1 - f) \quad (2)$$

Předpokládejme, že agentova druhá nejlepší možnost je získat 0. Pokud je f známé věřiteli a plně smluvně ošetřitelné, pak může věřitel nabídnout agentovi smlouvu tak aby $y = 0$. Pokud věřitel nabídne agentovi takovou smlouvu, kde f a δ bude stanoveno tak, aby $\delta / \mu = f$ (nebo-li $\delta = \mu f$), bude agent zcela indiferentní k hodnotě f , neboť při jakémkoliv f bude $y(f, \delta) = 0$. Věřitel pak stanoví f tak, že maximalizuje svůj očekávaný výnos

$$z = \delta(1 - f) \quad (3)$$

Za δ dosadíme μf , takže $z = \mu f(1 - f)$. Funkce očekávaného výnosu věřitele je pak maximalizována při $f^* = 1/2$, což implikuje $\delta^* = \mu/2$. Očekávaný výnos věřitele pak bude $\mu/4$.

Vidíme, že v případě úplné smlouvy bude implementovaná míra rizika stejná jako v případě samofinancování. Stejný výsledek bychom dostali i tehdy, kdy by f nebylo smluvně ošetřitelné, ale zaplacení δ by bylo za všech okolností vynutitelné.

Nyní však přejdeme k reálným podmínkám neúplných smluv a neúplné vynutitelnosti smluvního plnění.

Smluvně neošetřitelné riziko bez zástavy:

Pokud f není předmětem smlouvy, agent bude maximalizovat očekávaný výnos při splnění $dy/df = \mu(1 - 2f) + \delta = 0$, z čehož vyplývá agentova funkce nejlepší odpovědi

$$f(\delta) = (\delta + \mu)/2 \quad \mu = 1/2 + \delta/2 \quad \mu \quad (4)$$

Věřitelův očekávaný výnos je stejný jako v rovnici (3), tentokrát je však f funkčně závislé na δ :

$$z = \delta(1 - f(\delta)) \quad (3')$$

Po dosazení (4) do (3') nalezneme maximum funkce z na základě $dz/d\delta = 0$:

$$\delta^* = \mu/2 \quad (5)$$

A po dosazení (5) zpět do (4) získáme $f^* = 3/4$. Agent tedy bude preferovat vyšší riziko než v případě samofinancování nebo úplné smlouvy. Volbou vyšší míry rizika než $1/2$ totiž agent dosáhne kladného očekávaného výnosu, realizuje tedy rentu (pro $f^* = 3/4$ bude agentův očekávaný výnos $\mu/16$). Naopak očekávaný výnos věřitele poklesne z $\mu/4$ na $\mu/8$. Součet očekávaných výnosů věřitele a dlužníka ($3\mu/16$) bude nižší, než v případě úplné smlouvy ($4\mu/16$), dojde tedy ke snížení alokační efektivity.

	Agentova nejlepší odpověď $f^*(\delta; \mu)$	Agentem preferovaná míra rizika f^*	Splátka δ^*	Očekávané výnosy (y, z) za období
Samofinancování	na	$1/2$	na	$\mu/4, [0]$
Úplná smlouva	$f = \delta / \mu$	$1/2$	$\mu/2$	$0, \mu/4$
Smluvně neošetřitelné riziko	$f = 1/2 + \delta / 2 \mu$	$3/4$	$\mu/2$	$\mu/16, \mu/8$

Tabulka 1: Výsledky transakcí na finančních trzích.

Smluvně neošetřitelné riziko se zástavou:

Nyní se obraťme k analýze situace, kdy agent disponuje určitým majetkem použitelným na spolufinancování projektu, nebo jako zástava. Míru spolufinancování označme jako k . Agent si tedy potřebuje vypůjčit již jen $1-k$, přichází však o bezrizikový výnos pk . Agentova funkce očekávaného výnosu pak nabývá podoby:

$$y(f, \delta) = \mu f(1 - f) - \delta(1 - k)(1 - f) - (1 + \rho)k \quad (6)$$

Agent pak bude maximalizovat y volbou takového f , aby

$$f(\delta, k) = 1/2 + \delta(1 - k)/2\mu \quad (7)$$

Což se liší od (4) pouze zahrnutím členu $(1 - k)$: růst majetkového podílu agenta vede k poklesu preferované míry rizika ($k \rightarrow 1 \Rightarrow f^* \rightarrow 1/2$).

Vklad zástavy do projektu má z hlediska signalizace věřiteli dvojí výhodu:

Za prvé signalizuje, že agent skutečně hodnotí projekt jako dostatečně kvalitní (agent zná hodnotu μ lépe než věřitel, protože však při příliš nízkých hodnotách μ není možné na trhu půjčku získat, je agent při komunikaci s věřitelem motivován μ nadhodnocovat).

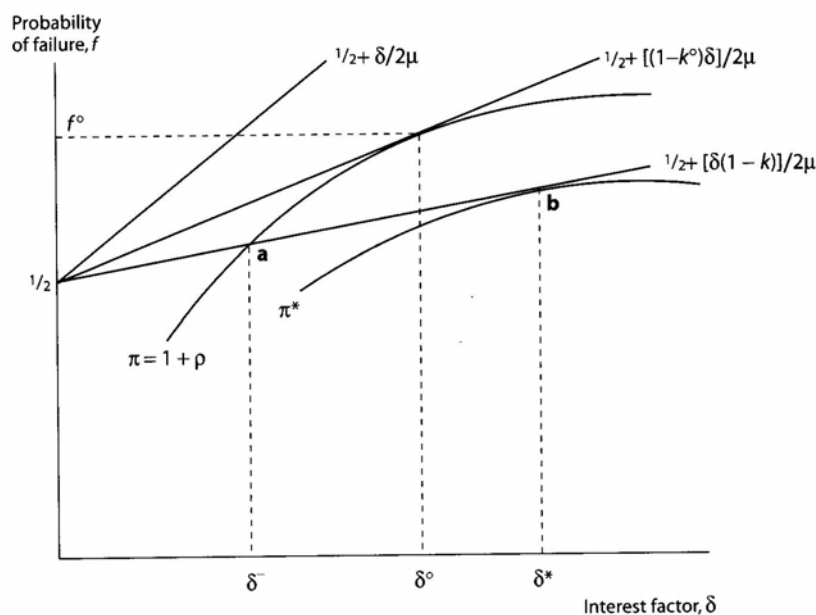
Za druhé, čím více se podíl zástavy na celkové hodnotě projektu blíží jedné, tím z hlediska věřitele optimálnější míru rizika agent zvolí. Jinak řečeno, čím nižší je agentův podíl na financování projektu, tím výhodnější je pro agenta zvolit takovou míru rizika, která je tím nevýhodnější pro věřitele. Naopak, čím je agentův podíl na financování projektu vyšší, tím výhodnější je pro něj zvolit takovou míru rizika, která je optimální z hlediska věřitele.

Nyní si představme, že všechny projekty mají stejnou kvalitu μ a že si na finančním trhu s nulovými transakčními náklady konkurují velký počet agentů o získání i poskytnutí půjčky. Agenti se liší pouze výchozí vyba-

veností majetkem, který mohou eventuálně použít ke spolufinancování projektu jako zástavu. Pokud mezi věřiteli funguje dokonalá konkurence, pak očekávaný výnos každého věřitele $\delta(1-f)$ musí být shodný s bezrizikovým výnosem $1 + \rho$. Vzhledem k tomu, že předpokládáme stejnou kvalitu všech projektů, bude jediným kritériem určujícím kdo a za jaký úrok půjčku získá, hodnota koeficientu spolufinancování k .

Tuto situaci můžeme ilustrovat v grafu č 1:

Lokus nulového zisku je označen $\pi = 1 + \rho$. Vyšší hodnoty k vedou k věřiteli preferovanějším funkcím nejlepší odpovědi dlužníka. Realizovány mohou být pouze takové kombinace splátky δ a pravděpodobnosti selhání f , které leží na lokusu nulového zisku nebo pod ním. Z toho je zřejmé, že aby mohl agent získat půjčku, musí disponovat vlastním majetkem ve velikosti alespoň k° . Pokud má agent k dispozici $k > k^\circ$, povede vyjednávání mezi ním a věřitelem k stanovení výše splátky mezi hodnotami δ^- a δ^* . Čím vyšší je $k > k^\circ$, tím nižší bude δ^- . Tržní rovnovážná úroková míra je tím nižší, čím je vyšší dlužníkuv finanční podíl na projektu.

Graf 1: Vyloučení z finančního trhu.

Agenti s majetkem $k < k^\circ$ si na konkurenčním trhu nemohou nic vypůjčit (jsou vyloučeni z finančního trhu).

Agenti s majetkem $k > k^\circ$ si mohou půjčit. Platí však, že minimální kvalita projektu potřebná pro zajištění půjčky je proporcionální k poměru nesamofinancovaných podílů projektů: $\mu^k / \mu^\circ = (1 - k) / (1 - k^\circ)$. Pokud je bohatý agent schopen financovat polovinu projektu, může být jeho projekt dvakrát horší, než projekt agenta, který se není schopen na financování projektu podílet.

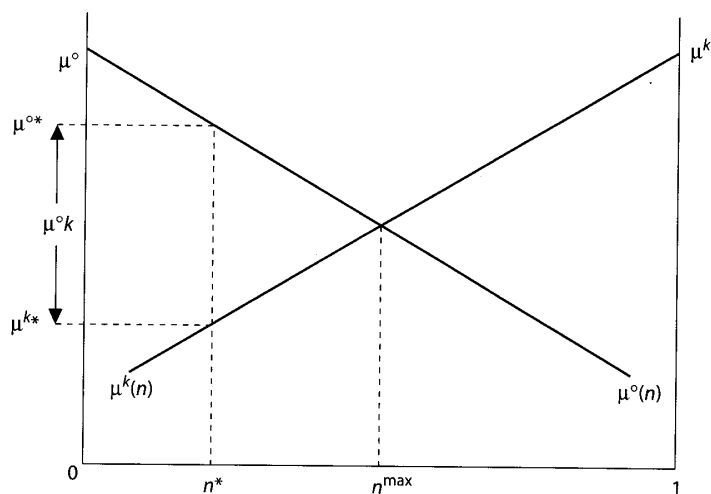
Pro konkurenční rovnováhu tedy dospíváme k následujícímu závěru: v množině agentů s majetkem dostatečným pro zajištění půjčky na financování projektu o minimální velikosti ($K=1$), avšak nedostatečným pro plné samofinancování projektu, budou **bohatší agenti schopni financovat větší projekty a projekty horší kvality; v případě projektů stejné velikosti a kvality budou bohatší agenti platit nižší úrokovou míru.**

Z toho plynou důsledky nejen pro reprodukci majetkových rozdílů, ale i pro alokační efektivitu. **Majetkové nerovnosti totiž povedou k tomu, že budou existovat někteří chudí agenti s relativně kvalitními projekty, které nebude možné realizovat, a zároveň budou existovat bohatší agenti (a bohatší věřitelé), kteří budou využívat vlastní nebo vypůjčený majetek k realizaci relativně nekvalitních projektů.**

Ztráta efektivity způsobená majetkovou nerovností

To si můžeme ilustrovat následujícím grafem. Představme si, že chudší a bohatší agent disponují stejnou množinou investičních projektů seřazených podle kvality (pro chudého agenta zleva doprava, pro bohatého zprava doleva). Dále předpokládejme, že mezi chudého a bohatého agenta bude finančním trhem rozdělena fixní částka určená na financování projektů. Chudý agent získá na finančních trzích prostředky k financování n projektů, zatímco bohatý agent získá prostředky k financování $1-n$ projektů. Společenské optimum by nastalo tehdy, kdy by platilo, že není financován žádný projekt horší kvality, než jakou má některý z nefinancovaných projektů. Na uvedeném obrázku by bylo společenské optimum realizováno tehdy, když by se chudému agentovi podařilo získat finance pro n^{\max} projektů. Protože však bohatý agent získá při tržní rovnováze finance na projekty horší kvality, než je kvalita mezního projektu chudého agenta, získá chudý agent prostředky pouze k realizaci $n^* <$

n^{\max} projektů. Čím je větší rozdíl mezi majetkem bohatého a chudého agenta (k), tím větší je alokační neefektivita ($\mu^{\circ k}$). Přerozdělení prostředků od bohatého agenta k chudému pak povede ke zvýšení n^* a ke snížení alokační neefektivity - společný výnos chudého a bohatého agenta se zvýší.

Graf 2: Ztráta alokační efektivity vyplývající z majetkových rozdílů.

Rovnější rozdělení majetku může vést k větší efektivitě mj. proto, že umožňuje zmírnit motivační problémy a náklady monitorování vyvstávající ve vztazích dlužník / věřitel, eventuálně zaměstnanec / zaměstnavatel.

Vztah mezi rovností a efektivitou v ekonomické literatuře

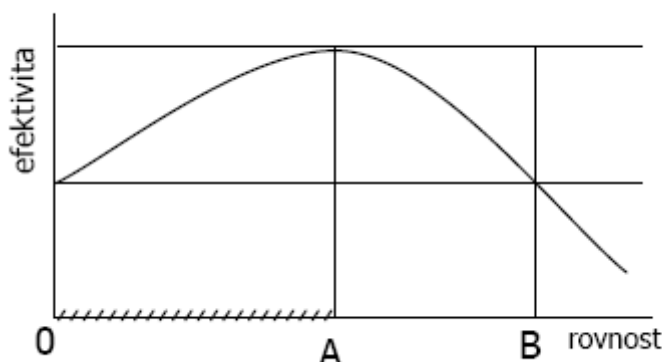
Názor, že výrazné majetkové nerovnosti mají negativní dopad na efektivitu, zastával již Adama Smith: „Stává se však zřídka, že majitel rozsáhlých pozemků je zároveň velkým zvelebovatelem svých statků. ... Má-li totiž zvelebování půdy přinášet zisk, je zapotřebí, stejně jako při všem ostatním obchodním podnikání, pečlivě se starat o malé přírůstky a malé výdělky, a to člověk narozený ve velkém bohatství, i když je to člověk svým založením skromný, umí velmi zřídka. Jeho postavení vede přirozeně takového člověka k tomu, aby spíše pečoval o vnější lesk, který lahodí jeho zálibám, než aby dbal o zisk, kterého má tak málo zapotřebí.“ (Smith 1776, s. 388-9) Podle Smithe je tedy motivační problém výrazné majetkové nerovnosti v tom, že boháči nejsou dostatečně motivováni ke snaze o maximalizaci zisku. V předloženém textu jsem argumentovali jiným způsobem: i kdyby všichni agenti dokonale racionálně maximalizovali zisk, stejně by výrazné majetkové nerovnosti vedly k motivačním problémům a alokační neefektivitě, a to dokonce i tehdy, kdyby se podařilo redukovat transakční náklady na nulu. To však není v rozporu se Smithovou intuicí, jedná se spíše o její posílení.

Jak již naznačil uvedený citát z Adama Smitha, představa o trade-off nikoliv mezi rovností a efektivitou, ale naopak mezi nerovností a efektivitou (pokud „chceme“ více nerovnosti, musíme obětovat část produktu), není nic nového. Často dezinterpretovaný Arthur Okun, jehož jméno je s pojetím trade-off mezi rovností a efektivitou nejčastěji spojováno, tvrdil pouze tolik, že ke snižování efektivity vedou **některé** politiky přerozdělování, zatímco jiné naopak efektivitu **zvyšují**. Sféru pro uplatnění státních zásahů, **vedoucích k současnému zvýšení rovnosti a efektivity**, spatřuje Okun především v opatřeních podporujících zvýšení rovnosti šancí, např. zlepšením přístupu chudších vrstev k možnostem nabývání lidského kapitálu², nebo prosazením opatření proti diskriminaci. Okunův názor na vztah rovnosti a efektivity proto můžeme ilustrovat průběhem, který je znázorněn v grafu č. 3. Pokud bychom však docenili význam vícegeneračních modelů produktivní spotřeby a dalších argumentů uvedených v tomto textu a v Gočev 2006, posunul by se nám vrchol „Okunovy křivky“ doprava a nahoru, jak je uvedeno v grafu č. 4.

² Explicitně uvádí např. státní podporu veřejných knihoven (ibid, s. 8), tedy odvětví podporující rozvoj vzdělanostního a kulturního kapitálu těch, kdo by jinak byli vlivem svého rozpočtového omezení od těchto možností odříznuti; „... techniques that improve the productivity and earnings potential of unskilled workers might benefit society with greater efficiency and greater equality“ (Okun 1975, s. 4)

Graf 3: Vztah mezi rovností a efektivitou: správná interpretace Okuna. Body na ose x představují různé politiky přerozdělování seřazené zleva doprava od těch, které nejvíce přispívají efektivitě, až po ty, které efektivitě nejvíce škodí. Body ležící na vyšrafované úsečce OA lze po vzoru Lafferovy křivky označit za „prohibitivní zónu“, neboť každý z těchto bodů je dominován některým bodem na úsečce AB , vyznačujícím se stejnou mírou efektivit a vyšší mírou rovnosti. Trade-off mezi rovností a efektivitou nastává teprve v úseku AR , tudíž jakákoliv míra přerozdělování nižší než A je z hlediska vztahu efektivit a rovnosti iracionální.

Graf 4: Vztah mezi rovností a efektivitou při zohlednění doplnění a výhrad k Okunově koncepci.

Ilustrace závěrů modelu historickou zkušeností pozemkové reformy v Chile

V souladu s uvedenými demotivačními efekty vyplývajícími z výrazné majetkové nerovnosti jsou např. latinoamerické latifundie považovány za příčinu neefektivit a chudoby latinoamerických ekonomik, z čehož vyplývá argumentace za pozemkovou reformu směřující k větší rovnosti pozemkového vlastnictví - viz Stromberg 1995, s. 35-37.

Pozemková reforma v Chile v 70. letech byla uskutečněna právě se záměrem posílit motivace drobných zemědělců³. Očekávalo se, že pokud budou zemědělci pracovat „na svém“, a budou mít tedy „nárok na reziduum“ výsledků své práce, dojde ke zvýšení produktivity. Do začátku 90. let však 57 procent ze 48000 těchto nových nabyvatelů půdu zase odprodalo. Problém byl v tom, že drobní farmáři si na finančním trhu nebyli schopni zajistit potřebné půjčky na přechod k produkci ovoce, která byla v té době výrazně ziskovější než produkce tradičních plodin, zároveň však vyžadovala větší počáteční (utopenou) investici. Namísto toho, aby drobní rolníci produkovali ovoce v pozici vlastníků, stali se opět námezdními zaměstnanci, neboť investice nutné pro přechod k produkci ovoce byli schopni financovat pouze subjekty s větším počátečním kapitálem. Pěstování ovoce při

³ Pozemkovou reformu začal v Chile realizovat Eduardo Frei právě s ohledem na stagnaci zemědělské produkce. Tato reforma byla ještě prohloubena Freiovým následovníkem Allendem, takže rozloha vyvlastněné půdy dosáhla až 43 %. Po vojenském puči v roce 1973 byla část vyvlastněné půdy vrácena dřívějším majitelům a část byla rozdělena na 48000 soukromých parcel o průměrné rozloze 10 hektarů (srov. Carter, Barham, Mesbah 1996).

tom samo o sobě nevykazuje takové výnosy z rozsahu, které by mohly tento vývoj vysvětlit – rozdíl oproti pěstování obilí je však v tom, že zatímco obiloviny lze dodat na trh již v roce setby, v případě zasazení ovocných stromů je doba potřebná k prvnímu dodání produktu na trh několik let. Než však pěstovat tradiční plodiny s nízkým ziskem, stalo se pro nové nabyvatele půdy výhodnějším využít růstu ceny půdy, který nastal v důsledku boomu exportu vysoce ziskového ovoce, a půdu prodat zpátky latifundistům, kteří byli schopni zajistit si úvěr nutný k přechodu na ovocnářství. Dobrovolné transakce na trhu (prodej půdy zpátky latifundistům) tak vedly ke snížení produktivity práce.

Závěr

V modelu, který jsem prezentoval, je negativní vztah mezi majetkovou nerovností a efektivitou vyvozen formálně na základě předpokladů úplné racionality všech jednotlivců a nulových transakčních nákladů. Mým cílem bylo demonstrovat, že problém reprodukce a zvyšování majetkových nerovností není pouze problémem nerozvinutosti finančních trhů (a tedy vysokých transakčních nákladů), ale že tento problém přetrvává i v modelu dokonale konkurenčních trhů s dokonale racionálními agenty a nulovými transakčními náklady (v důsledku neúplnosti kontraktů – projevující se např. smluvní neošetřitelností rizika – a v důsledku nedokonalé vynutitelnosti smluvního plnění). Státem vynucené převody majetku tedy mohou vést ke zvýšení efektivity, které by nemohlo nastat na základě dobrovolných transakcí.

Názor (navazující na Coase), že „pokud by byl dostatečně rozvinut kapitálový trh v oblasti investování do rozvoje schopností člověka ..., nehrálo by rozpočtové omezení domácností či samotných jednotlivců prakticky žádnou významnou roli.“ (Valenčík 2006) je chybný, neboť nebere v úvahu, že čím je domácnost chudší, tím jsou její vyhlídky na zajištění půjčky na finančním trhu horší, z důvodů, z nichž některé jsme analyzovali v tomto textu. Naše závěry jsou též v rozporu s tzv. základními teorémy ekonomie blahobytu, podle kterých je dokonale konkurenční rovnováha povstávající z jakéhokoli počátečního rozdělení majetku alokačně efektivní, a s Coaseho teorémem, podle něž nemá počáteční rozdělení vlastnických práv žádný dopad na alokační efektivitu, pokud mohou všechny dotčené strany volně uzavírat smlouvy s nulovými transakčními náklady.

Přerozdělení majetku od bohatých k chudým tedy může vést k zvýšení celkového produktu, může být tedy paretooptimální (umožňuje, aby ti, kterým je majetek odebrán, byli plně kompenzováni a přesto došlo k zlepšení situace těch, v jejichž prospěch bylo přerozdělení uskutečněno). Odpověď na otázku, zda má být kompenzace vskutku realizována, závisí na tom, zda lze považovat výchozí rozdělení za spravedlivé. Problematické přerozdělování z hlediska spravedlnosti se podrobněji věnuji jinde (Gočev 2006), zde se spokojím s konstatováním, že jistá míra státem vynuceného vertikálního přerozdělování od bohatých k chudým (bez kompenzace) je legitimní jak z hlediska efektivity, tak i z hlediska všech relevantních teorií spravedlnosti (teleologických i deontologických).

Literatura:

- Bowles, S. 2004: *Microeconomics. Behavior, institutions, and evolution*. Princeton University Press
- Carter, Barham, Mesbah 1996: *Agricultural Export Booms and the Rural Poor in Chile, Guatemala, and Paraguay*, in *Latin American Research Review*, Vol. 31, No. 1, pp. 33 - 65
- Gočev, P. 2006: *Co opravňuje vertikální přerozdělování? Imanentní kritika neoklasického a neoliberálního přístupu*. Brno: Diskusní sešit TĚSu, <http://nb.vse.cz/~gocev/prerozdelovani.CZE.pdf>
- Okun, A. M. 1975: *Equality and Efficiency. The Big Tradeoff*. Washington: The Brookings Institution
- Smith, A. 1776 [2001]: *Bohatství národů*. Praha: Liberální institut
- Stromberg, J. 1995: „English Enclosures and Soviet Collectivization: Two Instances of an Anti-Peasant Mode of Development,“ in *The Agorist Quarterly*, No. 1, <http://praxeology.net/SEK3-AQ-3.htm>
- Valenčík, R. 2003: *Ekonomie produktivní spotřeby*, in *Marathon* 5/2003, <http://www.valencik.cz/marathon/03/mar030506.htm>
- Valenčík, R. 2006: *Mikroekonomická role státu a vývoj tržního mechanismu*, in *Marathon* z/2006

Mikroekonomická role státu a vývoj tržního mechanismu

Radim Valenčík

Přímá a nepřímá mikroekonomická role státu

Pod pojem trh rozumíme svobodnou směnu. Každá taková směna se uskutečňuje v rámci konkrétní společenské situace, ve které je určitý reprezentant veřejné volby - stát. Interakcí státu a trhu vzniká určitý tržní mechanismus, který se historicky vyvíjí a ve kterém se role státu projevuje v několika rovinách:

- Při právní ochraně smluv uzavíraných mezi směňujícími stranami (právo a vynutitelnost práva).
- Při redukci transakčních nákladů (zajištění bezpečnosti a komunikační infrastruktury).
- Při zvýšení informovanosti směňujících stran (poskytováním informací, omezování informační asymetrie).
- Při omezování bariér vstupu do odvětví (ochrana svobodné soutěže).
- Při snižování rizika jako specifické formy transakčních nákladů (institucionální podporou pojišťovacích trhů).

Analýza problematiky vývoje tržního mechanismu v konkrétně daných společenských podmínkách z hlediska využívání možností paretovských zlepšení, které jsou tímto vývojem umožněny, patří k nejvýznamnějším úkolům mikroekonomické teorie. Bezprostředně souvisí s tím, co se nazývá odstraňování nedokonalostí tržního mechanismu.

Pojem "tržní selhání" je obecně užívaný a který nevyjadřuje zcela přesně podstatu toho, o co jde. Neselhává trh (který je obecným základem každého aktu směny), ale projevují se různé okolnosti, v nichž se konkrétní akty směny uskutečňují. Na úrovni středního kurzu proto raději používáme pojem tržní mechanismus. To, co se v prvním přiblížení jeví jako tzv. tržní selhání je projevem nevyvinutosti tržního mechanismu a řada problémů spojených s tzv. tržními selháními je řešitelná formou vývoje tržního mechanismu.

Příklad:

Jednou z příčin omezujících vstup do některých odvětví jsou výnosy z rozsahu, resp. vysoké pořizovací náklady na fixní kapitál, který je nutný k využití výnosů z rozsahu. Ne každý má dostatek prostředků, aby mohl vyrábět konkurenceschopná auta či stíhací letouny. Vývoj kapitálového trhu (který je součástí tržního mechanismu a má podobu zdokonalování tržního mechanismu) odstraňuje omezení vstupu do těchto odvětví, umožňuje kolektivní investování, odstraňuje tento typ omezení konkurence.

Z hlediska výše řečeného můžeme rozlišit mikroekonomickou roli státu na:

- Přímou, která spočívá v nahrazení role tržního mechanismu funkcí státu (alokací, redistribucí, regulací).
- Nepřímou, která spočívá v podpoře vývoje tržního mechanismu a odstraňování jeho nedokonalostí či nevyvinutosti.

Každá etapa vývoje společnosti vyzvedává do popředí jiné aspekty mikroekonomické role státu při podpoře vývoje tržního mechanismu, kdy v různých obdobích vystupuje do popřední např.:

- Budování obchodních cest a zajištění jejich ochrany.
- Vytvoření funkčního právního systému.
- Zajištění institucionální ochrany svobodné soutěže.

Vývoj tržního mechanismu v dávné historii

Kdysi dávno stavěl osvětlený panovník královské obchodní stezky a budoval královské hrady k jejich ochraně. Podporoval tím působení tržního mechanismu tím, že redukoval transakční náklady, tj. náklady na uskutečnění směny. Obchodníci měli usnadněnou cestu a nemuseli s sebou mít tak početnou ozbrojenou družinu. Mohly se tak uskutečnit akty směny, které by se za jiných okolností by byly o mnoho nákladnější a koneckonců bez toho by se nevyplatily. Současně tím byl mohutně podpořen ekonomický rozvoj.

Později se budovaly dopravní sítě železniční, silniční, dálniční. Vždy šlo o podporu směny formou redukce transakčních nákladů.

Redukce transakčních nákladů formou technického, správního a legislativního zabezpečení směny je jedním z nejvýznamnějších směrů kultivace, zdokonalování a vývoje reálného tržního mechanismu, při kterém hraje významnou roli stát.

Vývoj tržního mechanismu dnes

Obecně platí, že se vývoj ve většině oblastí zrychluje. Platí to i pro vývoj tržního mechanismu. Nejdynamičtější segmentem vývoje tržního mechanismu jsou finanční trhy. Dochází zde:

- ke vzniku a zdokonalování nových produktů a derivátů,
- interakci globálních a lokálních finančních trhů,
- interakci soukromého a veřejného investování a pojištění,
- zdokonalování správního a legislativního rámce,
- zdokonalování technické infrastruktury finančních trhů,
- vstupu finančních trhů (formou poskytování půjček, pojištění apod.) do těch sfér společenského života, kde dříve nepůsobily.

Redukce transakčních nákladů na uskutečnění směny zůstává i dnes jedním z hlavních tahů vývoje finančních trhů. I dnes je jednou z hlavních podmínek uskutečnění těchto aktů směny (a dosažení těch paretoevských zlepšení), které by jinak neproběhly (a k nimž by bez toho nedošlo).

V současné době je vývoj tržního mechanismu spojen zejména s procesem konstituování vzdělanostní společnosti.

Základní charakteristiky procesu konstituování vzdělanostní společnosti

Žijeme v době, kterou lze nazvat jako počátek přechodu ke vzdělanostní ekonomice a vzdělanostní společnosti, tj. společnosti, ve které se stává dominantním ekonomickým sektorem sektor produkce lidských schopností (lidského kapitálu a sociálního kapitálu). Dominantním se stává z následujících důvodů:

- V tom smyslu, že produkuje rozhodující množství statků (vzdělanostních služeb sloužících k uspokojování schopnostních potřeb).
- V tom smyslu, že nejvíce ovlivňuje uspokojování potřeb a utváření jejich struktury (tj. nejvýznamnějšími potřebami člověka se stávají schopnostní potřeby, potřeby uspokojované rozvojem a realizací jeho schopností).
- V tom smyslu, že v tomto sektoru nejintenzivněji probíhají inovační procesy.
- V tom smyslu, že se do tohoto sektoru přesouvá těžiště ekonomické akumulace (tj. v tomto sektoru se nejvíce hromadí fixní kapitál, který má podobu lidských schopností a lidských vztahů).
- V tom smyslu, že v tomto sektoru vzniká nejvíce čistého přebytku, který se stává zdrojem akumulace fixního kapitálu působícího v tomto sektoru.

Proces konstituování vzdělanostní společnosti má řadu obdobných rysů jako proces vzniku průmyslové společnosti, resp. průběh průmyslové revoluce.

Příklad možnosti využití přímé a nepřímé mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování – propopulační politika

Velmi vhodným příkladem ilustrování možnosti využití a odlišných efektů či důsledků přímé a nepřímé mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování je oblast propopulační politiky. S nízkou populační dynamikou, příp. i poklesem populace se potýká většina vyspělých zemí, včetně naší. Často se uvádí, že tento problém ohrožuje i stabilitu penzijního systému, zejména pokud jde o penzijní systém založený na průběžném financování. Podívejme se nyní, jak lze použít jednu či druhou formu uplatnění mikroekonomické role státu:

-V případě, že použijeme přímou formu, která spočívá v nahrazení role tržního mechanismu funkcí státu (alokací, redistribucí, regulací), znamená to, že různým způsobem budeme dotovat domácnosti, v nichž dojde ke zvýšení potomstva. To lze příspěvkem na dítě nebo daňovými úlevami. Můžeme například zvýšit rodičovský příspěvek až na takovou částku, kdy se významná část domácností rozhodne zvýšit počet dětí. Není ovšem zaručeno, že tím podpoříme především populační aktivitu těch domácností, pro které bude příslušná částka významným zdrojem příjmu a které v řadě případů ze solidárních systémů spíše čerpají, než do nich přispívají. Místo toho, abychom takovou formou posílili solidární sociální systémy, dojde k jejich oslabení.

-V případě, že použijeme nepřímou formu, která spočívá v podpoře vývoje tržního mechanismu a odstraňování jeho nedokonalostí či nevyvinutosti, můžeme domácnosti stimulovat nejen podle toho, zda si pořídí dítě, ale také podle toho, jak je vychovává a jak se jejich potomek uplatní v době své profesní zralosti. Můžeme například část prostředků, kterými dospělý potomek přispívá do sociálních systémů, odvádět ve prospěch důchodového účtu jeho rodičů. Jedná se vlastně o určitý typ kontraktu mezi státem a domácností, který využívá princip přenesené ceny.

Odlišnost obou forem uplatnění mikroekonomické role státu v daném případě je zřejmá. Všimněme si přitom zejména následujícího:

- Přímá forma uplatnění mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování může vyvolat řadu vedlejších negativních účinků.
- Nepřímá forma je spojena s využitím principu přenesené ceny, předpokládá rozvinutý kapitálový trh a státní oporu při zabezpečení příslušného typu kontraktů.
- Přímá forma vede k podstatně vyšší efektivnosti a současně i spravedlnosti než nepřímá.
- Při využití možnosti nepřímé formy hraje významnou (či dokonce klíčovou) roli vzdělání.

To, co jsme si ukázali na tomto ilustrativním příkladě, platí obecně v celé oblasti investičních a pojišťovacích sociálně ekonomických systémů.

Nedokonalosti a nevyvinutost tržního mechanismu v oblasti financování investic do vzdělání

O tom, jakou roli jakou podobu, jaké příčiny mají, jakou roli hrají nedokonalosti tržního mechanismu a jak je překonávat vývojem tržního mechanismu nejlépe vypovídá problematika financování investic do vzdělání. Navíc právě tato problematika nejvíce souvisí s procesem konstituování vzdělanostní společnosti a její ekonomiky. proto se jí budeme věnovat podrobněji.

První, čím je řešení dané problematiky nutné začít, je vhodně volená, přesná a úplná strukturace dané problematiky opírající se o metodu úplného výčtu uplatněná k různým aspektům toho, o čem běží.

Vymezení a rozlišení typů výnosů a nákladů v oblasti investování do vzdělání

Individuální výnosy z investic do vzdělání jsou ty, které si přivlastňuje určitá fyzická nebo právnická osoba:

- Nabyvatel vzdělání (žák, student, absolvent).
- Domácnost nabyvatele vzdělání.
- Firma, kde je nabyvatel vzdělání zaměstnán.
- Region, kde nabyvatel působí (zde se ovšem projevují i společenské výnosy).
- Poskytovatel vzdělávacích služeb (škola, která vzdělání poskytuje).
- Investor (v případě, že jsou vzdělávací služby hrazeny formou půjčky).

Společenské výnosy z investic do vzdělání mají několik podob:

- Pozitivních externalit, tj. kladných přesahů individuálních výnosů (kvalifikovanější společenská angažovanost, lepší výchova dětí, pozitivní působení na mezilidské vztahy, schopnost poskytnout kvalifikovanou pomoc v případě potřeby, lepší péče o vlastní zdraví, větší odolnost vůči podlehnutí deviantním formám chování apod.).
- Veřejných statků, konkrétně pak typu nedělitelného statku (v řadě profesí jsou výsledky působení vzdělaného člověka volně přístupné, např. v oblasti základního výzkumu).
- Produkce kvalifikace zaměstnanců pracujících v oblasti v oblasti poskytování veřejných služeb (vojáci, policisté, učitelé, zaměstnanci státní správy apod.).
- Zvýšení daňových odvodů a odvodů do systémů zákonného sociálního pojištění.

Individuální i společenské výnosy ze vzdělání (jak je vidět i z výše uvedeného) mohou mít peněžní i nepeněžní formu.

Vzdělání je smíšený statek, přičemž míra jeho veřejné a soukromé složky se liší v případě různých stupňů poznání (předškolního, základního, středního, terciárního, postgraduálního), různých oborů, různých oblastí uplatnění nabytého poznání.

V podmínkách ČR prakticky neexistují výnosy ze vzdělání, na kterých by se přímo podílel poskytovatel vzdělávacích služeb. Málokdo si dokonce dokáže představit, jakou formou by k tomu mohlo nebo mělo docházet. Přitom je zcela přirozené, že by se na výnosech ze vzdělání měl podílet ten, kdo vzdělávací služby poskytuje. Ale jak?

Mezi individuální nepeněžní výnosy patří zejména:

- Potěšení ze samotného procesu vzdělávání se.
- Zajímavější práce absolventů.
- Vyšší společenská prestiž nabyvatele vzdělání, jeho domácnosti, ale i poskytovatele vzdělávacích služeb.
- Možnost získat společenské kontakty během studia (efekt spolužáctví).
- Možnost získat společenské kontakty v oboru uplatnění.

Ocenění výnosů ze vzdělání

Vyjádření přínosu vysokoškolského vzdělání prostřednictvím porovnání průměrných příjmů vysokoškoláků a středoškoláků:

Příjmy absolventů VŠ ve srovnání s příjmy absolventů SŠ (v %):

		Věk 25-64	Věk 30-44
Austrálie	1999	136	136
ČR	1999	179	181
Dánsko	2000	124	121
Finsko	1999	153	144
Francie	1999	150	155
Irsko	1998	138	137
Itálie	1998	127	126
Kanada	1999	136	137
Korea	1998	135	134
Německo	2000	145	143
Maďarsko	2001	210	202
Nizozemí	1997	144	138
Norsko	1999	135	135
Nový Zéland	2001	133	128
Portugalsko	1999	178	187
Švédsko	1999	131	131
Švýcarsko	2001	159	159
USA	2001	186	183
VB	2001	159	161

Podle ročenky OECD

Některé problémy identifikace výnosů ze vzdělání

Existuje několik koncepcí či názorů, které popírají souvislost mezi vzděláním a peněžními výnosy ze vzdělání, příp. poukazují na to, že tato souvislost nemusí být tak těsná, jak se někdy zdá, když ji na základě statistických dat vyčíslíme (srov. Gočev 2005, Kadeřábková 2005). Ukážeme si nejvýznamnější z těchto pohledů:

a) Dosažená úroveň vzdělání, příp. i toho, kdo jakou školu či obor studoval, pouze zaměstnavateli signalizuje, jaké schopnosti ten, koho zaměstnává, má; přitom tyto schopnosti dotyčná osoba vůbec nemusela získat prostřednictvím vzdělání. Tj. „jediným důvodem korelace vzdělání s příjmem je skutečnost, že kombinace schopností, motivace a osobních zvyků, která je zapotřebí k úspěchu ve studiu, je tou samou kombinací, která je zapotřebí k vysoce produktivní práci“. (Rivlin 1975, s. 10.) - Uvedená námitka platí pouze částečně. V různých oborech je to různé, ale celkově se odhaduje, že mzdová diference je dána ze dvou třetin osobními vlastnostmi a schopnostmi, které vzdělávacímu procesu předchází nebo jsou na něm nezávislé, a pouze z jedné třetiny schopnostmi, které jsou výsledkem vzdělávacího procesu. (Taubman 1976, s. 447-461.) Navíc je zřejmé, že zaměstnavatelé nepochybně disponují levnějšími a účinnějšími metodami zjištění skutečných schopností zaměstnanců při jejich přijímání a zejména pak ve vazbě na výkon ve firmě.

b) Zaměňuje se příčina a následek - ten, kdo je schopen studovat, má lepší schopnosti a měl by vyšší příjem i bez toho, aby vzdělání získal. - Rovněž platí pouze částečně, je ovšem nutné vzít do úvahy.

c) Hypotéza screeningu říká, že výše příjmů je dána především pozicí pracovníka (a nikoli efektem z realizovaných schopností nabytých vzděláním), přičemž pozici získává pracovník od zaměstnavatele podle toho, jakou hodnotu má diplom (či jiná forma certifikace), kterým disponuje. - I v tomto případě platí, že zaměstnavatel rozhoduje o pozici pracovníka spíše podle svých vlastních kritérií než podle certifikátu, který zaměstnanec získal díky svému předcházejícímu vzdělání. Určitý vliv však prvotní hodnocení zaměstnance na základě diplomu nepochybně má.

d) Efekt „přeinvestování“ upozorňuje na to, že čím více lidí získá vysokoškolské vzdělání, tím menší budou mezni výnosy z tohoto vzdělání, tj. tím menší bude přírůstek příjmu těch horších absolventů, kterým byly díky rozšíření vzdělanosti zpřístupněny vzdělávací služby. - Jedná se o jednu ze zásadních otázek. Zdá se ovšem, že jde spíše než o to, kdo má lepší a horší předpoklady pro studium, o kvalitu vzdělávacích služeb a o jejich posky-

tování podle individuálních specifických vlastností každého člověka. Tj. efekt klesajících mezních výnosů ze vzdělání se může projevit, ovšem spíše tam, kde jsou vzdělávací služby poskytované ve „zglajchšaltované“ podobě, stereotypně, s ignorováním individuálních zvláštností každého z účastníků vzdělávacího procesu.

e) Upozornění na omezený počet zaměstnaneckých pozic, které si vyžadují vyšší úroveň vzdělání a tudíž „přeinvestování“, které vzniká tím, že část absolventů nemůže najít vhodné uplatnění odpovídající dosažené úrovni vzdělání. - Jedná se spíše o strukturální problém. Zaměstnanecké pozice nejsou provždy dané a nejsou absolventy pouze obsazovány, ale i aktivně vytvářeny.

f) Vzdělanější pracovní síla není vždy také lepší pracovní silou z hlediska zaměstnavatele (Bowles 1976): mnohdy je pro zaměstnavatele významnější schopnost zaměstnance bezvýhradně se podřít příkazům a dodržovat pracovní disciplínu než např. samostatně a kriticky uvažovat. Ke kvalitnímu vzdělání však nepochybně právě kritické myšlení, důraz na individuální zodpovědnost apod. patří. - Oproti tomu lze nabídnout, že vzhledem k růstu složitosti pracovních výkonů bude růst i význam individuální zodpovědnosti, že sázka zaměstnavatele na ty, co se slepě podřizují vyžadované disciplíně může být ve většině oborů uplatnění velmi krátkozraká. Na druhé straně nelze nevidět, že situace na některých vysokých školách či fakultách v některých zemích je taková, že se mladý člověk spíše odnaučí soustředěně pracovat.

g) V řadě oborů (zejména humanitních) existují významné nepeněžní výnosy jak v průběhu vzdělávacího procesu (který prodlužuje období určité bezstarostnosti a možnosti volného nakládání s časem), tak zejména po absolvování školy při uplatnění v praxi. Takovými nepeněžními výnosy může být např. i nabývání společenských kontaktů, které by jinak bylo nutné získávat velmi finančně náročnými formami osobní spotřeby, příp. možnost poskytovat v rámci výkonu pracovních funkcí různé protislužby. - Existence výrazných nepeněžních výnosů je prokazatelná, právě tak, jako to, že si je jak při výběru studijního oboru, tak i pracovního zařazení velmi dobře uvědomují ti, co si tyto obory studia a uplatnění vybírají.

h) Značnou roli má v oblasti vzdělání a uplatnění sociální kapitál; tak může docházet k tomu, že absolventi určité prestižní vysoké školy či jiné vzdělávací instituce mají podstatně vyšší platy nikoli díky kvalitnějšímu vzdělání, ale proto, že na příslušnou vzdělávací instituci mají přístup jen děti z bohatých rodin zastávajících významná místa. Dochází zde ke kumulaci sociálního kapitálu. K výnosnému uplatnění absolventů pak napomáhá jak sociální kapitál, kterými disponuje jejich domácnost, tak i sociální kapitál, který získali v rámci efektů spoluzáctví během studia, a to mnohdy nezávisle na kvalitě samotného vzdělání či jejich studijních předpokladech. - Role sociálního kapitálu je významná. Ukazuje se však, že nejlepší (i prestižní) univerzity ve světě, včetně USA (a zejména v USA) stále více preferují testovatelné studijní předpoklady těch, kterým otevírají cestu ke studiu, vyhledávají potenciální studenty po celém světě a získávají pro ně finanční prostředky.

Ze všech výše prezentovaných námitek vyplývá, že finanční výnosy ze vzdělání jsou modifikovány celou řadou faktorů, ale i tak jsou doložitelné a významné. Čím je vzdělávací proces kvalitnější (z hlediska výběru studentů, respektování jejich individuálních předpokladů, zaměření na oblast perspektivního uplatnění), tím se i čistě finanční rozměr efektů vzdělání projevuje zřetelněji.

Nevyvinutost kapitálového v oblasti financování investic do vzdělání z hlediska bariéry rozpočtového omezení domácností.

Každý z nás, od svého narození, aniž si to možná uvědomujeme, vlastníme investiční příležitosti. O naplnění našeho života pak rozhoduje to, jak na základně jedné investiční příležitosti nabýváme druhé, jak jsou naše investiční příležitosti využity.

Investiční příležitost v tom nejobecnějším smyslu je tím, do čeho mohou být investovány prostředky peněžní i nepeněžní (volný čas, důvěryhodnost apod.) tak, aby očekávaný výnos převýšil náklady vzniklé investováním.

Jak jsme si již ukázali, můžeme investiční příležitosti rozlišit na:

- Primární - schopnosti, které má člověk od narození v podobě různých vloh a předpokladů.
- Sekundární - spojené s rozvojem schopností člověka, využíváním jedné vznikají další, přičemž při rozkrývání a současně i využívání těchto investičních příležitostí má rozhodující roli vzdělání.
- Terciární - schopnost iniciovat a realizovat inovační projekty; součástí inovačních projektů je přitom i profesní dráha člověka, tj. změny v jeho uplatnění na profesních trzích.

Pokud bychom si na chvíli představili, že existuje nějaký způsob, jak přesně rozpoznat investiční příležitosti, kterými každý z nás disponuje, a pokud by existovaly mechanismy, jak z výnosů využití těchto investičních příležitostí odměnit toho, kdo na jejich realizaci poskytl investiční prostředky, měl by každý z nás možnost plně rozvíjet a uplatňovat své schopnosti. Nebyl by přitom omezen nedostatkem vlastních investičních prostředků.

Problém je však právě ve složitosti rozpoznávání investičních příležitostí a v nevyvinutosti mechanismů investování prostředků jednoho využití do investičních příležitostí druhého člověka (či obecněji nějakého subjektu):

- Pokud jde o problematiku rozpoznávání investičních příležitostí, lze uvést následující - nejobtížnější je identifikování sekundárních investičních příležitostí. Ty totiž vznikají v interakci s prostředím, ve kterém se člověk vyvíjí, přičemž velmi významnou roli zde hraje vzdělávací proces. Ten na jedné straně využívá vrozené předpoklady a vlohy, na straně druhé odhaluje nové možnosti dalšího rozvoje schopností člověka, které na počátku vývoje osobnosti člověka, ale i na počátku každé další fáze tohoto vývoje bylo možné tušit jen v hrubých obrysech a často ani to ne. Kdo a kdy dokáže s dostatečnou jistotou říci, co z toho či onoho člověka bude či může být, pokud se mu dostane náležitého vzdělání?

- Pokud jde o možnost investovat investiční prostředky, kterými disponuje jeden subjekt, do využití investičních příležitostí, kterými disponuje druhý subjekt, i zde vzniká řada zásadních problémů. Jednak je to dlouhá doba návratnosti a velké riziko. Otázkou např. je i to, jakým způsobem může být jeden zavázán k tomu, aby druhému půjčené prostředky skutečně vrátil. V neposlední řadě pak nikdy nebývá zcela zřejmé, jak rozlišit původ výnosu - byl dán skutečně poskytnutým vzděláním, nebo mělo větší roli rodinné prostředí, či snad vrozené schopnosti, případně nejvíce dala člověku samotná firma, ve které našel uplatnění?

- Kromě toho je zde ještě problematika přesahů (tzv. externalit) individuálních výnosů. To znamená, že výnosy z využití investičních příležitostí (v jejich peněžní i nepeněžní podobě) si přivlastňuje nejen jejich vlastník, ale mají pozitivní význam i pro širší okruh zúčastněných, zpravidla pro celou společnost.

- V neposlední řadě pak vše souvisí s transakčními náklady na identifikování investičních příležitostí a na zabezpečení směny mezi věřiteli a dlužníky (tj. mezi těmi, kdo poskytují své investiční prostředky k realizaci cizích investičních příležitostí, a těmi, kdo využívají cizí investiční prostředky k realizaci svých investičních příležitostí).

Výše uvedené lze formulovat i jiným způsobem. Pokud by byl dostatečně rozvinut kapitálový trh v oblasti investování do rozvoje schopností člověka (zejména v oblasti využívání jeho sekundárních investičních příležitostí), nehrálo by rozpočtové omezení domácností či samotných jednotlivců prakticky žádnou významnou roli. Každý by měl přístup ke kvalitnímu vzdělání nezávisle na majetkových a příjmových poměrech svých, resp. domácnosti, jejímž je členem. Tento způsob „vidění“ ekonomické reality bezprostředně souvisí s pochopením role produktivních aspektů spotřeby domácností i jednotlivců v ekonomickém systému.

Odstranění nedokonalostí kapitálového trhu v oblasti financování investic do vzdělání

- využití principu přenesené ceny

V dalším budeme uvažovat oblast vysokoškolského vzdělání, která z řady důvodů souvisí s konstituováním vzdělanostní společnosti nejbezprostředněji a ve které dochází nejintenzivněji k využívání sekundárních investičních příležitostí.

Řešení problémů, na které jsme narazili v předcházející části, se nabízí na základě využití principu přenesené ceny.

Tento princip (pokud jej budeme aplikovat na oblast vysokoškolského vzdělání, i když lze uvažovat i o dalších aplikacích), lze v jeho nejjednodušší podobě charakterizovat takto:

1. Prvotním věřitelem je samotná vysoká škola, tj. ten, kdo "prodává" systém vzdělávacích služeb.
2. "Kupující" (student, resp. po absolvování studia absolvent) "platí" za poskytnutý systém služeb podle toho, co mu nabytí schopností prostřednictvím systému vzdělávacích služeb přinese - tj. odvádí ze svého příjmu po absolvování vysoké školy a po překročení určité hranice příjmu (jedno- či vícenásobku statisticky vyčíslené průměrné mzdy) určitou částku (např. 3-5 % z dosaženého příjmu) po předem stanovenou dobu (10-15 let), či podle stanovených pravidel (do vyrovnání závazku).

Pokud mají být problémy spojené s nedokonalostmi a nevyvinutostí kapitálového trhu v oblasti financování řešeny, musí dojít k vývoji tržního mechanismu (a to konkrétně v oblasti kapitálového trhu) takovým směrem, aby byly eliminovány překážky formulované v předcházející části. Zejména pak musí být vyhověno následujícímu:

- Poskytovatel vzdělávacích služeb musí být zainteresován na jejich kvalitě, a to i přímo finančně, svým postavením v konkurenčním prostředí, tj. musí být vytvořeny i podmínky pro konkurenci mezi poskytovateli vzdělávacích služeb ve srovnatelných oborech.

- Nesmí existovat bariéra přístupu ke vzdělání, která by vyplývala z majetkové, resp. příjmové situace domácnosti či zájemce o poskytnutí vzdělávacích služeb.

Ve stručnosti lze říci, že každý platí nikoli přímo, ale až výnosem z toho, co si pořídil. Cena se přenáší z budoucnosti (kde vzniknou reálná tržní ocenění) do kontraktů uzavíraných v současnosti. Ve smyslu tohoto přenosu budoucích tržních ocenění do parametrů současných kontraktů hovoříme o přenesené ceně.

Je zřejmé, že přenesená cena zobecňuje pojem ceny jako takové. Původní pojem ceny je spojen s předpokladem, že nabyvatel statku v době kdy platí je schopen - alespoň přibližně - odhadnout užitek, který mu pořízením statku vznikne, příp. výnos z použití statku. V případě poskytnutí vzdělávacích služeb je takový odhad velmi obtížný z důvodů pojednaných výše. Navíc může docházet k předem nepředvídatelným individuálním rozdílům, kvalita poskytnutých vzdělávacích služeb se projeví v celém portfoliu případů, spojených s uplatněním těch, kterým byly vzdělávací služby poskytnuty.

Přenesená cena plní několik funkcí současně:

- Je to funkce investiční (úvěrová): Každý má přístup ke vzdělání nezávisle na tom, zda má či nemá prostředky na úhradu studia.

- Je to funkce solidární-pojišťovací: Úspěšnější absolventi zaplatí více než méně úspěšní (neúspěšní neplatí nic). Jedná se o určitou solidaritu méně a více úspěšných (neúspěšných) absolventů, o způsob jejich ochrany před rizikem i o rozptýlení rizika, které nese poskytovatel vzdělávacího servisu.⁴

- Je to funkce ceny (resp. přenesené ceny): Vzdělávací zařízení je motivováno k co nejlepší kvalitě vzdělávacího servisu z hlediska uplatnění absolventa na profesních trzích a získává finanční prostředky podle toho, jak se jeho absolventi na profesních trzích uplatňují. Tj. tato „přenesená cena“ plní funkci ceny v oblasti zabezpečení alokační efektivnosti prostředků (a plní ji podstatně lépe, než by byla „skutečná cena“ v podobě předem předepsaného školného). Kromě motivační a alokační funkce plní ještě informační funkci. Splácení závazků může probíhat prostřednictvím centrálního evidenčního systému, který pro všechny účastníky systému (vysoké školy, uchazeče o studiu, firmy i finanční instituce) poskytuje v anonymní a vhodně agregované podobě informace o tom, jakou příjmovou perspektivu má vzdělání na té či oné vysoké škole v tom či onom oboru.

Všechny typy přenesené ceny (která má podobu určitého závazku) mohou být obchodovány na sekundárních kapitálových trzích.⁵ Rovněž tak mohou mít alternativu přímé úhrady, kterou je nutné chápat jako nominální a následně (sekundární) ocenění původně „nenominálního“ závazku. V obou případech pak na těchto sekundárních trzích vzniká nominální ocenění přenesené ceny.

Souhrnně řečeno - přenesená cena je tím, co umožňuje napravit selhání kapitálového trhu v oblasti investování do lidských schopností prostřednictvím poskytování vzdělávacích služeb.

Palacios (2004) nazývá všechny výše uvedené systémy "systémy splátek závislých na příjmu (income-contingent repayment schemes = ICRS)".

Na přenesené ceně je založen systém vysokého školství zainteresovaný na co nejlepším uplatnění absolventů. Základem takového systému je smlouva mezi investorem a vysokoškolským studentem obsahující přesně určené procento, které bude student po ukončení svých studií odvádět investorovi, a určení délky doby, po kterou tak student bude činit. Student se tak za poskytnutí prostředků ke studiu ve chvíli, kdy nedisponuje dostatečnými finančními prostředky a informacemi, rozhodne prodat budoucí část svých příjmů investorovi. Je však třeba podotknout, že takto perfektně fungující systém vyžaduje existenci vespřechů kapitálových trhů.

Systém zainteresovaného vysokého školství (zainteresovaného na dlouhodobém uplatnění absolventů) odstraňuje bariéru rozpočtového omezení domácností a současně využívá informačních a motivačních funkcí ceny.

Existuje několik variant, jak výše uvedené realizovat, např.:

- 1.1. Odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu po celé období profesního uplatnění (tzv. časově neomezená absolventská daň, kterou navrhoval M. Friedman).

- 1.2. Odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu po definovanou dobu let (tzv. časově limitovaná absolventská daň, M. Palacios tento typ financování označuje HCC - Human Capital Contracts - a považuje ho za

⁴ Tato funkce se projevuje nejvíce u systémů typu absolventské daně. K tomu M. Palacios (2004, s. 76-77) uvádí:

"Posledním argumentem podporujícím HCC je, že tento systém rozděluje prostředky spravedlivě. Ekonomicky úspěšní absolventi odvádí vyšší splátky a studentům ve finanční tísní je umožněno splácení zkrátit (přerušit, odpustit, ...). HCC tak napravení regresivitu, která existuje v systému tradičních půjček: v systému HCC absolventi s vysokými příjmy nepřímo subvencují absolventy s příjmy nižšími. Tento proces je typickým cílem mnoha politických stran na celém světě. HCC je tak jedním z mála nástrojů, které umožňují dosáhnout politického cíle a zároveň zmenšit nerovnost. Systém HCC uspokojí jak ty, kteří mají jako cíl samotnou rovnost, tak i ty, kterým záleží na participaci tržních vztahů v systému financování VŠ."

Výrazné rozptýlení rizika, tj. ochrana investora, ale i neúspěšných absolventů, je i u systémů splácení neúročeného závazku.

⁵ K tomu M. Palacios (2004, s. 77-78) uvádí:

"Investice do vzdělání je sama o sobě nelikvidním statkem, což se odráží ve vyšších požadavcích na návratnost v porovnání s investicemi, které lze běžně obchodovat. Vznik trhu s HCC však umožňuje část investice prodat a činit tak investici do vzdělání likvidní. V důsledku toho dochází ke snížení diskontní sazby požadované investorem a zvýšení hodnoty vzdělání pro studenta."

nejvhodnější řešení,⁶ v současné době je uplatňováno v USA na soukromé bázi v podobě systému MyRichUncle⁷).

2.1. Odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu do doby splacení néuročeného závazku, přičemž přímá platba je zvýhodněna (tzv. australský systém HECS).

2.2. Odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu do doby splacení úročeného závazku (uplatněno ve Velké Británii, u nás v návrhu zákona o změně financování na vysokých školách z r. 2002).

Pro všechny tyto systémy platí, že v nich jde spíše o to, že se vysoká škola finančně podílí na úspěších svých absolventů, než o to, že se student finančně podílí na nákladech vysoké školy. Tj. nejedná se ani tak o "cost sharing", ale o "success fee".

Za nejvhodnější systém pro ČR považujeme odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu do doby splacení néuročeného závazku, přičemž přímá platba je zvýhodněna. Je to určitý kompromis mezi tím, co upřednostňuje Barr (v Matějů-Simonová 2005), tj. odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu do doby splacení úročeného závazku, nebo na druhé straně M. Palacios, tj. odvod procentuálně stanovenou částkou z příjmu po definované době let. Důvody, proč se přikláníme právě k tomuto řešení, jsou následující:

- Pokud je uchováno masivní financování veřejného školství z veřejných prostředků a systém odvodů z budoucích příjmů ("success fee") funguje jako nadstavba, může být primárním věřitelem samotná vysoká škola (či její organizační jednotka), což nesmírně zjednodušuje celý systém.

- Námi vybraný systém motivuje poskytovatele vzdělávacích služeb ke zvýšení jejich kvality více než systém s úročeným závazkem (mají zájem dostat nominálně stanovenou částku co nejdříve, aby její reální hodnota byla co největší); v ČR jde zejména o tuto motivaci.

- V ČR má větší množství domácností nižší příjmy, nefungují ještě dostatečně ocenění na profesních trzích, a tudíž i nižší úročení by vytvářelo značná rizika a následně i určitou bariéru přístupu ke vzdělání (proto není vhodný systém s přímým úročením závazku, jakkoli by byla výše úroku "ošetřena")⁸.

- Bankovní sektor vstoupí do realizace systému až následně, což rovněž odpovídá reálné situaci v ČR.

- V neposlední řadě se pak jedná o obdobu systému, který se nejvíce a dlouhodobě osvědčil (v Austrálii).

⁶ K tomu M. Palacios (2004, s. 53-60) uvádí:

„HCC představuje smlouvu, ve které se student zavazuje odvádět určité procento své budoucí mzdy po předem stanovenou dobu výměnou za poskytnutí prostředků investorem potřebných k financování svého vysokoškolského studia. Následující popis fungování takovýchto smluv se vztahuje zejména na státy s vyspělými finančními trhy. Základní parametry smluv jsou univerzální pro jakýkoli stát. Ve státech s méně rozvinutým kapitálovým trhem však není možné, aby se HCC plně rozvinuly... Smyslem každé smlouvy je specifikovat, co od sebe mohou smluvní strany - v tomto případě investor a student - očekávat. Zde se jedná o procento, které bude student investorovi v budoucnu odvádět a délka období, po které tak bude činit.

Za prvé, nejdůležitější vlastností smlouvy je „nezasahování“ (non-interference) a to v tom smyslu, že od chvíle, kdy investor poskytne studentovi prostředky na jeho vzdělání, mu není dovoleno jakkoli ovlivňovat studentovo chování s cílem maximalizovat své výnosy z investice (vytváření tlaku na studenta ve chvíli, kdy si vybírá své zaměstnání apod.). I sebemenší náznak omezení volnosti studentova rozhodování může mít za následek degeneraci smluvního vztahu a vznik vztahu podřízeného...

Za druhé, smlouva musí přesně definovat procento příjmu, které bude student po ukončení studií odvádět investorovi. Absolventův příjem může být odvozován například z daňového přiznání.

Procento, které bude investor od studenta požadovat, závisí jak na objemu prostředků, které mu poskytne na studium, tak i na míře rizika, které podstupuje. Cena udaná investorem může být ve tvaru procento budoucí mzdy/nyní poskytnutý dolar (případně na 1 000 dolarů). Celkové procento, které se student zaváže investorovi odvádět je pak získáno vynásobením %/dolar a počtem dolarů studentem vypůjčených.

Procento odváděné studentem bude úhrnné. To znamená, že s tím, jak bude student postupovat do dalších ročníků, se budou procenta, která se zavázal v budoucnu odvádět, sčítat. Uzavře-li tedy student v prvním ročníku smlouvu o odvodu 3 % ze svého budoucího platu a ve druhém ročníku 4 % ze svého budoucího platu, výsledkem je závazek studenta ve výši 7 % jeho budoucího platu. Procento/dolar, které se student zaváže odvádět, se tedy může rok od roku měnit. Ve skutečnosti se v důsledku nižšího rizika a relativně krátké doby do zahájení splacení dá očekávat, že s blížícím se koncem studia bude trh nabízet výhodnější kontrakty (smlouvy s nižším požadovaným procentem). Stejně jako procento se může lišit i doba, po kterou se student zaváže procento ze svého platu odvádět.

Teoreticky je navržené smluvy HCC velmi jednoduché. Investoři mohou smlouvy upravovat tak, aby ochránili své investice a zároveň je zatraktivili pro studenty. Mezi tyto úpravy patří zavedení stropů na absolutní výši platby, podmínek, za kterých je možné splátky prominout, stropů na výši procenta ze mzdy požadovaného investorem, podmínek odstoupení od smlouvy a zavedení flexibilní délky doby splacení.“

⁷ Viz www.myrichuncle.com, kde lze získat od provozovatele systému podrobné informace, včetně aktuální situace o provozování systému.

⁸ Srov. zkušenost z Nového Zélandu prezentovaná v rámci odpovědi na čtvrtou otázku.

Komplexní reforma sociálně ekonomických investičních a pojišťovacích systémů

Kontrakty založené na přenesené ceně ukazují nejen cestu k řešení problémů spojených s financováním vysokého školství a návazně i celého systému vzdělání (včetně celoživotního), ale i cestu k reformě všech sociálně ekonomických investičních a pojišťovacích systémů. Mezi ně patří (jako nejvýznamnější):

- Financování vzdělání (investiční systém).
- Financování zdravotní péče (investiční i pojišťovací systém současně).
- Financování penzijního pojištění (pojišťovací systém).

K dalším sociálně ekonomickým systémům tohoto typu patří (alespoň zčásti):

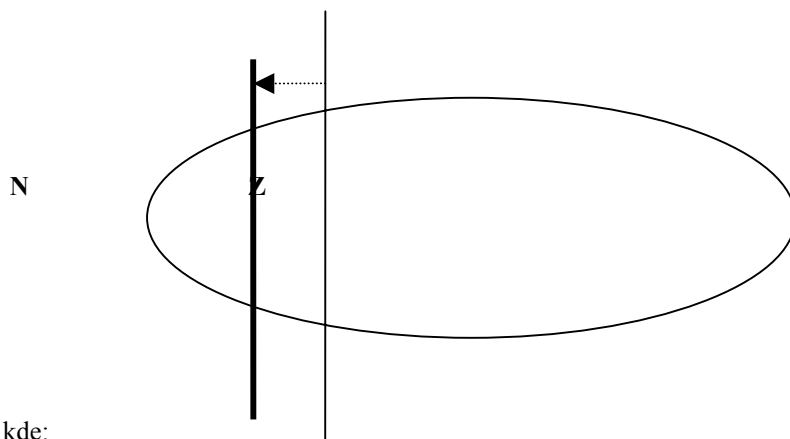
- Bytová politika.
- Péče o rodinu.
- Aktivní politika zaměstnanosti.
- Řešení problematiky sociálního ohrožení či sociálního vyloučení z hlediska příjmově, etnický či jinak definovaných skupin obyvatelstva.

Apod.

Systémy nazýváme sociálně ekonomickými, protože mají jak významné sociální stránky, tak hrají důležitou roli i v ekonomickém vývoji, a to nejen na straně vstupů, ale i výstupů (toho, co je výsledkem - pozitivním, příp. i negativním) jejich reálného fungování v rámci celospolečenského vývoje.

Společenské efekty zvýšení kvality vzdělávacích služeb poskytovaných vysokou školou si lze názorně představit prostřednictvím třemi následujícími jednoduchými obrázky:

a) Dopad na zaměstnanost:

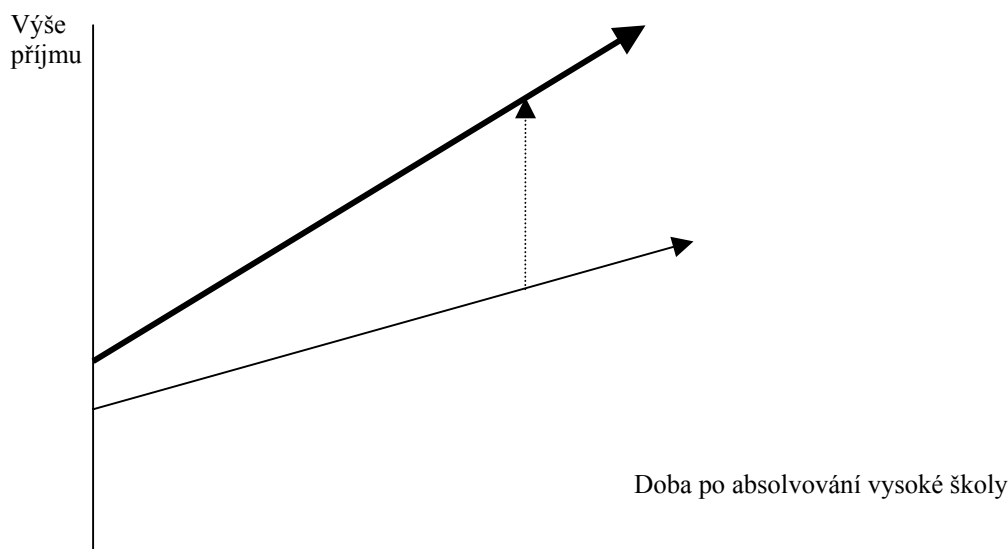

kde:

N - jsou nezaměstnaní,

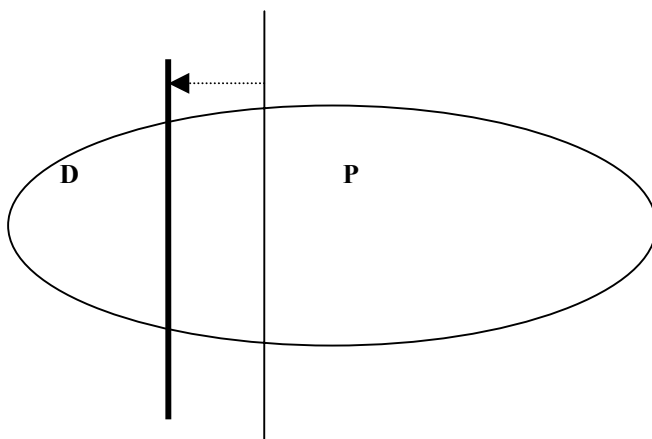
Z - jsou zaměstnaní.

Zvýšením kvality vzdělávacích služeb dochází k lepší dlouhodobé uplatnitelnosti absolventů, což má za následek, že se snižuje počet nezaměstnaných (viz posun naznačený šipkou). Efekt je dvojitý - přibývá těch, co do sociálních systémů přispívají a zmenšuje se počet těch, co ze systému čerpají.

b) Dopad na zvýšení příjmu:

kde tečkovanou šipkou je naznačen posun k vyšším příjmům absolventů.

Vyšší příjmy absolventů přitom znamenají i vyšší odvody do sociálních systémů.

c) Dopad na prodloužení doby dobrovolného uplatnění člověka na profesních trzích:

kde:

D – jsou důchodci, kteří se již neuplatňují na profesních trzích (nejsou výdělečně činní)

P – jsou pracující, včetně pracujících důchodců, kteří se uplatňují na profesních trzích.

Zvýšením kvality vzdělávacích služeb a orientací na tvorbu absolventských sítí dochází i k naplnění smyslu celoživotního vzdělání a prodloužení doby dobrovolného produktivního uplatnění člověka na profesních trzích. I zde je efekt dvojitý - přibývá těch, co do sociálních systémů přispívají a zmenšuje se počet těch, co ze systému čerpají.

Efekty znázorněné na obrázcích a - c nastávají v případě zvýšení kvality vzdělávacích služeb současně. Významné jsou v oblasti prodloužení období dlouhodobého produktivního uplatnění člověka. Právě na tomto základě lze koncipovat souběžnou reformu systému financování vzdělání a zdravotní péče s penzijním systémem. Ekonomické efekty v oblasti prodloužení horizontu produktivního uplatnění člověka jsou totiž natolik výrazné, že umožňují vytvořit účinnou zainteresovanost poskytovatelů zdravotní péče.

Reforma financování investic do vrcholových forem vzdělání (vysokoškolského a celoživotního) je tedy klíčem k reformě všech sociálně investičních a sociálně pojišťovacích subsystémů veřejných financí. Řešení tedy není ve vnucených parametrických změnách, kterými je paušálně prodlužováno období, kdy musí člověk praco-

vat, pokud nechce mít velmi nízké příjmy z veřejného penzijního systému, ale ve vytvoření podmínek, kdy chce být produktivně činný (těší ho to, dává to smysl jeho životu, udržuje ho to v kondici fyzické a psychické) a kdy může být produktivně činný. Zde jsou obrovské rezervy. Např. zaměstnanost věkové kohorty od 55 do 65 let v zemích EU se pohybuje od 22 do 68 % (!), tj. více než trojnásobný rozdíl.

Toto je cesta k reformě sociálních (v případě systému vzdělání a systému zdravotní péče současně i ekonomicky produktivních) systémů, která by nejen "nebolela", ale naopak byla pro člověka, napomáhala mu intenzivněji naplnit bohatství jeho života a prodloužit mu jeho plnohodnotný život.⁹ Tyto změny jsou nejen možné, ale odpovídají obsahu a charakteru vzniku vzdělanostní společnosti.

Lze realizovat reformu financování systému zdravotní péče tak, aby byl orientován nikoli na nominální délku života, ale na reálnou délku života, tj. na prodloužení horizontu produktivního uplatnění člověka? Ano, znamená to mj. přesun služeb poskytovaných systémem zdravotní péče do oblasti monitorování zdravotní situace a prevence. Příslušnou zainteresovanost lze vytvořit propojením systémů financování vzdělání, péče o zdraví a penzijního systému.

Realizace souběžné (komplexní) reformy financování základních sociálních subsystémů (vzdělání, péče o zdraví, penzijního pojištění) a v návaznosti na to i v rámci možností navazujících sociálních subsystémů (financování bydlení, rodinnou politiku, politiku zaměstnanosti apod.) znamená:

- Propojení veřejných pojišťovacích a investičních systémů.
- Místo centrálního přerozdělování jsou využívány nové produkty kapitálového a pojišťovacího trhu, které vytvářejí potřebnou zainteresovanost, generují inovace a eliminují majetkové bariéry v oblasti nabývání, uchování a uplatnění schopností; při využití těchto produktů hraje nezastupitelnou roli stát.
- To mj. umožní dosáhnout rovnováhy penzijního systému prohloubením solidarity mezi těmi, co mohou a chtějí pracovat i ve vyšším či vysokém věku, a těmi, které z různých důvodů (nedostatečná příprava vzdělávacím a rekvalifikačním systémem, zdravotní problémy, neperspektivní profesní trajektorie apod.) profesní trhy vyřazují z možnosti produktivní činnosti.

Vlastní řešení si pak lze představit tak, že po dosažení určitého věku (40 - 50 let) po splnění určitých kvalifikačních požadavků (které mohou být formulovány poměrně přesně a jejichž splnění může mít složku formální i testovatelnou) by člověk mohl dobrovolně volit zařazení do progresivní, resp. aktivní součásti systému veřejného penzijního pojištění spojeného se systémem zdravotní péče zaměřené na prodloužení produktivního života a systémem celoživotního vzdělávání. Mohlo by se např. jednat o následující předpoklady - dosažené vzdělání, dosahovaný příjem.

Ohlasy na přednesené příspěvky a rozeslané podklady

I.P.

Cituji z materiálu R. Valenčíka:

"-V případě, že použijeme přímou formu, která spočívá v nahrazení role tržního mechanismu funkcí státu (alokací, redistribucí, regulací), znamená to, že různým způsobem budeme dotovat domácnosti, v nichž dojde ke zvýšení potomstva. To lze příspěvkem na dítě nebo daňovými úlevami. Můžeme například zvýšit rodičovský příspěvek až na takovou částku, kdy se významná část domácností rozhodne zvýšit počet dětí. Není ovšem zaručeno, že tím podpoříme především populační aktivitu těch domácností, pro které bude příslušná částka významným zdrojem příjmu a které v řadě případů ze solidárních systémů spíše čerpají, než do nich přispívají. Místo toho, abychom takovou formou posílili solidární sociální systémy, dojde k jejich oslabení.

-V případě, že použijeme nepřímou formu, která spočívá v podpoře vývoje tržního mechanismu a odstraňování jeho nedokonalostí či nevyvinutosti, můžeme domácnosti stimulovat nejen podle toho, zda si pořídí dítě, ale také podle toho, jak je vychovává a jak se jejich potomek uplatní v době své profesní zralosti. Můžeme například část prostředků, kterými dospělý potomek přispívá do sociálních systémů, odvádět ve prospěch důchodového účtu jeho rodičů. Jedná se vlastně o určitý typ kontraktu mezi státem a domácností, který využívá princip přenesené ceny.

Odlišnost obou forem uplatnění mikroekonomické role státu v daném případě je zřejmá. Všimněme si přitom zejména následujícího:

- *Přímá forma uplatnění mikroekonomické role státu v oblasti sociálního investování může vyvolat řadu vedlejších negativních účinků.*
- *Nepřímá forma je spojena s využitím principu přenesené ceny, předpokládá rozvinutý kapitálový trh a státní oporu při zabezpečení příslušného typu kontraktů.*
- *Přímá forma vede k podstatně vyšší efektivnosti a současně i k spravedlnosti než nepřímá.*

⁹ Otázkou je, proč se v souvislosti s reformou financování vysokoškolského vzdělání, která by měla být "tahounem" reformy financování všech ostatních sociálních systémů, hovoří až na posledním místě a v praxi se s ní nejvíce váhá.

- Při využití možnosti nepřímé formy hraje významnou (či dokonce klíčovou) roli vzdělání.
To, co jsme si ukázali na tomto ilustrativním příkladě, platí obecně v celé oblasti investičních a pojišťovacích sociálně ekonomických systémů.

K tomu bych chtěl podotknout, že to zdaleka není jen záležitost vzdělání. Je to věc mentality lidí a možná také dlouhodobého zvyku z doby ne tak dávno minulé, že se někdo postará, necháme to koňovi, ten má větší hlavu.

Mám obavu, že všechny tyto ekonomické úvahy předpokládají v zásadě racionální rozhodování každého jednotlivce. Je to dáno tím, že tvůrci ekonomických teorií sami relativně racionálně uvažují a ani si nedovedou představit iracionalitu rozhodování se průměrného občana, tím méně pak například extrémně emocionální mentalitu romského obyvatelstva.

Pan P.T. Barnum prý kdysi řekl: „Nobody got ever broke by underestimating the intelligence of American public“, a domnívám se, že u nás to platí také.

Tvrdí se, že i naše (tedy nás, co si myslíme, že jsme moudřejší), za racionální považované chování je v zásadě ovlivňováno emocemi mnohem více, než si sami uvědomujeme a připouštíme.

Důkazem toho je současná nepopíratelně dokumentovaná vzrůstající zadluženost české populace, včetně množství případů totální neschopnosti splácení dluhů.

Následkem toho liberální systémy, spoléhající v rámci tržní ekonomiky na zodpovědnost každého dospělého jednotlivce, nejsou schopny zabránit, aby značná část populace nepropadla z nejrůznějších důvodů (stáří, nemoc, neschopnost zařazení se v ekonomice atd.) do větší nebo menší chudoby s příslušnými následky pro tyto lidi samé, jejich potomky i spoluobčany. Tato nezanedbatelně velká menšina prostě, bohužel, bude asi vždy potřebovat jistý stupeň dirigismu státních orgánů, aby mohla v současné společnosti přiměřeně žít a nebýt na obtíž nebo dokonce pro světovou ostudu.

Zatím se tyto tzv. sociální případy jakž-takž řeší až v krajních situacích, bezdomovectví a kriminalitě.

Naopak ničím neomezené nabízení nesmyslně předražených úvěrů ukazuje na nezáměr našeho extrémně liberálního státního zřízení na sociálním dopadu volnotržních praktik na obyvatelstvo.

Je pravděpodobné, že trochu lépe sofistikovaný tzv. sociální stát by měl být schopen předcházet nejen extrémní chudobě jednotlivců a hlavně rodin s dětmi (s ohledem na další situaci těchto dětí), ale i zhoršující se sociální diferenciaci populace, vedoucí k trvalé nestabilitě státu.

Jako příklad lze uvést v současné době aktuální problém zajišťování přiměřené péče o narůstající procento občanů důchodového věku. Při liberalistické změně důchodového zabezpečení na podstatnější část dobrovolného pojištění by při současné mentalitě populace jen málo seniorů končilo v přijatelné sociální situaci. Laciná výmluva, že si tuto situaci zavinili sami, neobstojí. Nakonec, když naše vlády plánují a hospodaří od voleb k volbám, můžeme od občanů očekávat, že si budou své stáří sami zodpovědně zajišťovat?

I bez humanistických ideálů bychom asi neradi jednou žili v prostředí středověké nebo ranně kapitalistické bída, bezdomovectví a s tím spojené kriminality lidí vyřazených z jinak prosperující společnosti.

Proto by měly všechny ekonomické teorie vycházet z kritického pohledu na reálnou mentalitu celé populace a neočekávat od lidí zázraky.

3. Ostatní materiály dodané do Zváštního čísla

Terciární vzdělávání v ČR ve srovnání s OECD – proč jsme stále v polovině cesty *

Mojmír Helísek

Tento příspěvek zkoumá, jaký je rozsah terciárního vzdělání v ČR ve srovnání s průměrem OECD a s vybranými zeměmi a zabývá se okolnostmi, které jsou příčinou nepříznivého stavu v naší zemi. Příspěvek se opírá zejména o poslední vydání ročenky Education at a Glance (2006).

* Příspěvek byl zpracován v rámci projektu GA ČR č. 402/06/1357

Úvod

Investování do vzdělávání a dovedností je správnou volbou, která má ekonomické i sociální přínosy pro jednotlivce i celé země. Z ekonomického hlediska je vzdělávání hlavním faktorem růstu, ze sociálního hlediska má dopady od soudržnosti společnosti až po vliv na zdravotní stav. Těmito slovy začíná publikace OECD Education at a Glance (OECD Indicators) z r. 2006, vydávaná každoročně od r. 1996.¹⁰ Důkazy pro tato tvrzení jsou v dalších pasážích ročenky spatřovány ve výzkumech v zemích OECD, které zjistily efekt dodatečného jednoho roku vzdělávání dospělé populace v podobě zvýšení úrovně outputu na 1 obyvatele mezi 3 – 6 %, resp. v podobě zvýšení míry růstu outputu okolo 1 %.¹¹ Vyšší vzdělání se také prokazatelně promítá do lepšího fyzického i mentálního zdraví, a to prostřednictvím tří souvislostí, konkrétně díky vyššímu příjmu, lepšímu chování jednotlivce k ochraně svého zdraví a lepšímu zvládání stresových situací.

Průměrný obywatel ČR stráví na všech stupních formálního vzdělávání 12,5 let, což je mírně nad průměrem 30 zemí OECD s 11,9 lety. Nejdéle navštěvují školy Němci a Dánové (13,4 let), nejméně Portugalci (8,5 let).¹² Jaká je aktuální struktura vzdělání v ČR ve srovnání se světem?

Tab. 1.: Obyvatelstvo podle nejvyššího dosaženého vzdělání (2004, podíl na obyvatelstvu 25 – 64 let, %)

	úroveň vzdělání		
	nižší sekundární	vyšší sekundární	terciární
ČR	11	76	12
Rakousko	20	62	18
Německo	16	58	25
Japonsko	16	47	38
USA	13	49	38
průměr OECD	30	42	25

Poznámky:

- úroveň nižší sekundární: základní a nižší vzdělání,
- úroveň vyšší sekundární: dokončená střední škola včetně učebních oborů, včetně nástavbových programů,
- úroveň terciární (typ A nebo B – viz dále tab. 2): dokončená vyšší odborná škola nebo vysoká škola (bakalářský nebo magisterský stupeň). Většina zemí, včetně ČR, nespecifikuje blíže údaje rozčleněné do uvedených typů a programů terciárního vzdělávání. V této tabulce je navíc zahrnut v terciárním vzdělání i doktorský stupeň.

Pramen: Education at a Glance, 2006, Table A1.1a.

Terciární vzdělání je možno považovat v rámci všech vzdělávacích stupňů za rozhodující přínos vedoucí k inovacím a zvyšující produktivitu. ČR nedosahuje v počtu obyvatel s terciárním vzděláním ani poloviny průměrného ukazatele zemí OECD. Tento stav je o to více nepříznivý, že:

nevykazuje rychlejší tempo zlepšování: v r. 2001 činil zmíněný podíl 11 % (při průměru OECD 23 %),¹³

ČR nevykazuje vyšší rozsah terciárního vzdělání v mladších věkových skupinách (což je převládající v zemích OECD). Konkrétně ve skupině obyvatelstva ve věku 25 – 34 let má v ČR terciární vzdělání 13 % obyvatelstva, v průměru OECD jde o 31 %.

Jaké jsou příčiny tohoto stavu?

Míra dokončení terciárního vzdělávání

Hlavní roli ve zvyšování podílu obyvatelstva s dosaženým terciárním vzděláním hraje zřejmě tzv. míra dokončení terciárního vzdělávání (tertiary graduation rate), tj. procentní podíl absolventů VŠ nebo VOŠ na populaci ve věku typickém pro ukončování tohoto vzdělání.

Tab. 2: Míra dokončení terciárního vzdělávání (%)

¹⁰ K celkové charakteristice této ročenky (2006) viz Gregorová, L. – Žďárek, V., 2006.

¹¹ Education at a Glance, 2006, str. 156 (spíše jde o zvýšení míry růstu o 1 p. b.).

¹² Údaje pro r. 2004, obyvatelstvo ve věku 25 – 64 let (tamtéž, Table A1.5.).

¹³ Education at a Glance, 2003.

	2000		2004		věk dokončení *	
	typ A	typ B	typ A	typ B	typ A	typ B
ČR	13,6	4,8	19,7	4,9	22-24	23
Rakousko	16,0**	-	19,6	7,1	22-23	20-22
Německo	19,3	10,7	20,6	10,2	25-26	21-22
Japonsko	30,9	28,8	36,1	26,5	22-23	20
USA	33,2	8,3	33,6	9,3	21***	20
průměr OECD	27,5	9,5	34,8	9,2	-	-

Poznámky:

Typ A: vysoké školy (pouze bakalářské a magisterské programy, bez doktorských programů). Doktorský stupeň dokončilo v r. 2004 v ČR 1,1% s typickým věkem 27 let (průměr OECD 1,3 %). Srovnatelný údaj pro r. 2000 není uveden.

Typ B: vyšší odborné školy.

Rok 2004 znamená akademický rok 2003-2004 (obdobně 2000).

* Typický věk dokončení terciárního vzdělávání (2004)

** Neúplný údaj

*** Týká se pouze programů kratších než 5 let

Pramen: Education at a Glance, 2006, Table A3.1; X1.1c.

Tab. 2 vykazuje výrazné zaostávání ČR za průměrem OECD pokud jde o „míru dokončení“, a to v obou typech terciárního vzdělávání. Ve vysokoškolském vzdělání (typ A) činil v ČR tento ukazatel pouze něco málo nad polovinu průměru OECD. Z hlediska vývoje v letech 2000 – 2004 lze však zároveň vidět výrazný nárůst „míry dokončení“ terciárního vzdělávání v ČR, a to celkově v obou typech vzdělávání nárůst z 18,4 % na 24,6 %. To dává důvod k opatrnému optimismu ve směru postupného růstu podílu obyvatelstva s terciárním vzděláním na celkovém obyvatelstvu. Protichůdným faktorem však bude prudký pokles populace ve věku 15 – 19 let, očekávaný v nejbližších pěti letech.¹⁴ I při rostoucí „míře dokončení“ pak podíl obyvatelstva s terciárním vzděláním poroste pouze pomalu.

Pro úplnost charakteristiky „míry dokončení“ ještě doplníme údaje o délce dokončovaných programů. Průměr zemí OECD vykazuje výrazně převládající (téměř dvě třetiny) zakončení terciárního studia (typu A) krátkým studijním programem.

Tab. 3 Míra dokončení terciárního vzdělávání typu A (2004, %)

	celkem	délka programu	
		méně než 5 let	5 let a více
ČR	19,7	4,9	15,6
Rakousko	19,6	4,0	15,6
Německo	20,6	8,0	12,6
Japonsko	36,1	31,1	5,0
USA	33,6	18,2	15,4
průměr OECD	34,8	21,4	13,3

Poznámky: kratší programy (undergraduate) dosahují délky nad tři roky a současně méně než 5 let, delší programy (graduate) jsou členěny na 5 – 6 leté a více než 6 leté.

Pramen: Education at a Glance, 2006, Table A3.1.

V ČR pozorujeme stále výraznou převahu (80 %) „dlouhého“ studia. Znamená to zřejmě stále přetrvávající odpor k bakalářskému stupni jako ukončenému uzavřenému vysokoškolskému studiu, a to i přes dokončenou restrukturalizaci studijních programů na samostatné bakalářské studijní programy a samostatné navazující magisterské programy (oproti dřívějšímu převažujícímu pětiletému magisterskému studiu).¹⁵

¹⁴ České školství v mezinárodním srovnání, 2006, s. 7.

¹⁵ Tématické hodnocení terciárního vzdělávání v ČR (2006), vytvořené skupinou odborníků z OECD, uvádí, že autoři „byli překvapeni negativním vnímáním bakalářských programů ze strany veřejnosti ... je nešťastné, že zákon z r. 1990 dal vzniknout názoru, že bakalářský titul je nedokončený magisterský titul ... Ministerstvo a zastupitelské orgány musejí provést zásadní kroky a zajistit, aby bakalářské tituly získaly status, jaký si zasluhují.“ (s. 22)

„Míra přežití“ a průměrná délka studia

Míra přežití v terciárním vzdělávání (tertiary survival rate) vyjadřuje procentní podíl absolventů, kteří úspěšně ukončili studium (příslušný stupeň) k počtu studentů, kteří do tohoto stupně studia nastoupili.¹⁶ Jaké jsou příčiny neúspěšně ukončovaného studia? OECD poukazuje na tři hlavní okolnosti:¹⁷

- studenti postupně zjistí, že si vybrali obor, který jim nevyhovuje,
- studenti mohou selhat při plnění požadavků školy,
- studenti naleznou výhodné zaměstnání před ukončením studia.

OECD poukazuje na to, že příčiny nízké „míry přežití“ mohou být vyvolány nejen studenty, ale i školami, jestliže např. jejich nabídka programů neodpovídá potřebám trhu práce nebo délka studijního programu je neúnosná z hlediska dlouhého pobytu mimo trh práce.

O „míře přežití“ v akademickém roce 2003-2004 informuje tabulka 4.

Tab. 4: Míra přežití v terciárním vzdělávání typu A (2004, %)

	celkem	délka programu	
		méně než 5 let	5 let a více
ČR	65	74	60
Rakousko	65	-	-
Německo	73	92	65
Japonsko	91	91	90
USA	54	-	-
průměr OECD	70	73	77

Poznámky: Pokud jde o terciární vzdělávání typu B (v ČR jde o vyšší odborné školy), činila „míra přežití“ v r. 2004 61 % (průměr OECD činil 62 %). Tzv. pokročilé výzkumné programy (= doktorské studium) se vyznačovaly „mírou přežití“ v ČR 44 % (průměr OECD činil 67 %, své údaje zde však vykazuje pouze 12 zemí ze 30).

Pramen: Education at a Glance, 2006, Table A3.2.

V tomto ukazateli vykazuje ČR pouze mírné „zaostávání“ za průměrem OECD, výrazněji s odchyluje pouze v případě „dlouhých“ studijních programů.

Jednou z okolností, které mohou ovlivnit „míru přežití“ v terciárním vzdělávání, je průměrná délka studia. Jaký je tento ukazatel v ČR v srovnání se zeměmi OECD?

Tab. 5: Průměrná délka studia v terciárním vzdělávání (2004, roky)

	celkem	typ programu	
		A	B
ČR	-	-	-
Rakousko	5,30	5,60	2,78
Německo	5,36	6,57	2,37
Japonsko	4,07	4,51	2,11
USA	-	-	-
průměr OECD	3,94	4,42	2,38

Pramen: Education at a Glance, 2006, Table B1.3b.

Statistické údaje, týkající se ČR, nejsou zveřejněny. Analogicky jako v předchozích údajích se dá odhadnout, že se přibližují spíše údajům Rakouska a Německa, než např. Japonska. Za tohoto předpokladu se stávající délka studia v ČR oproti průměru OECD dá očekávat zřejmě o několik desítek procent vyšší. Je-li tomu tak, pak jde o další faktor, oddalující přiblížení úrovně terciárního vzdělání alespoň průměru OECD.

¹⁶ Přesně vzato jde o počet zmíněných absolventů k počtu nově nastoupivších studentů n let před referenčním rokem, přičemž n je počet let řádného („full-time“) studia, požadovaného k ukončení daného stupně.

¹⁷ Education at a Glance, 2006, s. 52.

„Dělba práce“ mezi sekundárním a terciárním vzděláváním

Dalším faktorem, ovlivňujícím ukazatele úrovně dosaženého vzdělání, je výrazný rozdíl ve struktuře celkového sekundárního a terciárního vzdělávání v srovnání s průměrem OECD (vysoký podíl sekundárního a nízký podíl terciárního dosaženého vzdělání v ČR – viz tabulku 1). Ústav pro informace ve vzdělávání vysvětluje tuto skutečnost vyšší koncentrací odborného vzdělávání na střední školy ve srovnání s ostatními zeměmi, tzn. že vzdělávání, které se jinde uskutečňuje zpravidla na terciární úrovni, probíhá u nás na středních odborných školách. Tomu napomáhá navíc i stále nízké zastoupení vyšších odborných škol v terciární sféře vzdělávání.¹⁸

Závěr

Zvýšení počtu obyvatelstva s ukončeným terciárním vzděláním závisí především na zvýšení tzv. míry dokončení terciárního vzdělávání, což je podmíněno zvýšením kapacit vysokých škol. Má-li se ČR přibližovat ve struktuře terciárního vzdělávání k průměrným hodnotám OECD, mělo by jít prakticky pouze o nová místa v bakalářských studijních programech. Další podmínkou kvantitativního rozvoje terciárního vzdělávání je zkrácení průměrné délky studia. Zlepšení by bylo dosaženo také nárůstem kapacit vyšších odborných škol s převodem části studijních programů ze středních odborných škol na vyšší odborné školy.

Literatura

České školství v mezinárodním srovnání. Vybrané ukazatele publikace OECD Education at a Glance 2006. Praha, Ústav pro informace ve vzdělávání 2006. Detto 2003.

Education at a Glance. OECD Indicators. 2006 Edition. Paris, OECD 2006. Detto 2003.

Gregorová, L. – Žďárek, V.: OECD – Education at a Glance. In: Bulletin VŠEM – CES, 19/2006, s. 1 – 5.

Tématické hodnocení terciárního vzdělávání v České republice. Zpráva hodnotitelů. Praha, Centrum pro studium vysokého školství 2006.

Doc. Ing. Mojmír Helisek, CSc. Katedra ekonomie a mezinárodních vztahů, Vysoká škola finanční a správní, Praha, tel. 210 088 873, e-mail: mojmir.helisek@vsfs.cz

G. Husák jako manažer

Bohumír Štědroň

Světová náboženství v epoše průmyslové revoluce v Evropě a Asii neidentifikovala nově vznikající segment na politickém trhu: tovární dělnictvo. Tuto oblast postupně ovládlo nové marxistické náboženství a procházelo všemi etapami, jako světová náboženství před staletími. Marxistické náboženství mělo eklektický charakter a převzalo v aplikační rovině řadu prvků starších náboženství (výraz soudruh má církevní původ, poručíme větru dešti vychází z protestantské etiky, neomylnost generálního tajemníka zapadá do vatikánských schémat a učit se, učit se, učit se je z Konfucia aj.). Jeho mimořádná marketingová přitažlivost byla dána slibem dosažitelného ráje v reálném časovém horizontu (podobně jako spasení a konec světa během několika let slibovalo křesťanství na začátku letopočtu). Čtvrtý z apoštolů této křesťanské hereze, patologicky krutý a lidsky zcela defektní J. Stalin, převádí po říjnové revoluci historický vývoj v Rusku retrográdně před Kateřinu Velikou, který v Rusku rozdělila exekutivní a soudní moc. Jako většina revolucí se i ruská revoluce pod Stalinovým vedením věnuje zejména snižování počtu obyvatelstva na spravovaném teritoriu. V tomto marketingovém prostoru operoval G. Husák již od studentských let a je svou náboženskou výchovou, inteligencí i tragickými zkušenostmi (ví, že se v politických procesech nesmí přiznat, nechce-li následovat osud Kameněva a Zinověva a milionů dalších) pro toto paranoidní prostředí dobře připraven.

Po roce 1969 G. Husák využívá neopakovatelnou příležitost, získává si důvěru nejvyšších představitelů sovětského feudalismu a po mistrném vyšachování Alexandra Dubčeka z pozice prvního tajemníka sám přebírá jeho funkci v dubnu 1969. Situace zatím není jednoduchá: říšský protektor sovětský velvyslanec v Praze K. Červoněnko si G. Husáka naplánoval jako přechodné řešení (generálním tajemníkem měl být A. Indra). G. Husák prokazuje skvělé taktické schopnosti i vynikající herecký talent: po dohodě s L. Brežněvem je nebezpečný

¹⁸ České školství v mezinárodním srovnání, 2003, s. 9. V případě obdobné struktury vzdělanosti v Rakousku (v Tabulce 1) se dá spekulovat o přetrvávajících historických souvislostech v přístupech k utváření vzdělávací soustavy.

Červoněnko přesunut do jiné evropské země a ctižádostivý A. Indra posunut z funkce tajemníka ÚV KSČ na neškodnou funkci předsedy Federálního shromáždění. Později dokončuje G. Husák konsolidaci své moci i na ministerstvu vnitra: posílá intrikujícího českého ministra vnitra do Severní Koreje jako velvyslance. Navštíví ministerstvo vnitra v doprovodu armádních generálů (armáda má u tajné policie velký respekt; je to tehdy sotva dvacet let, co maršál Žukov zatýkal šéfa KGB Beriju) a spílá tajné policii že „plukovníci StB nebudou mluvit do politiky KSČ“. Z taktického hlediska byla celá čistka provedena s mimořádnou elegancí a veřejnost se nic nedozvěděla (na rozdíl od primitivního zásahu A. Novotného proti R. Barákovi). Volbou prezidenta a cestou prvního českého kosmonauta do vesmíru je proces uzurpace moci G. Husákem završen: získává neodvolatelnou moc zdánlivě na věčné časy.

A tehdy nastupují strategické faktory. G. Husák zůstává přes svůj politický a manažerský talent regionálním politikem s omezeným rozhledem: nikdy nepochopil, že volbou na nejnižších úrovních z více kandidátů by upevnil stabilitu neostalinistického režimu. Mimo jeho zorný úhel byly ekonomické úspěchy asijských tygrů a role vědy, technologií a zahraničních investic. Nepochopil rovněž, že sportovní mužstva (která dosahovala vynikajících výsledků) byla i v tehdejší ČSSR řízena jiným manažerským způsobem a přenesení tohoto stylu do segmentu průmyslu by učinilo více konkurenceschopnými i státní podniky. A k nezávažnějším strategickým prohřeškům patřily zastaralé a současně platné proskripční seznamy a neschopnost politického systému institucionálně zabezpečit nástupnictví. Nechápal, proč oba předsedové národních vlád i někteří krajší tajemníci odešli po polovině osmdesátých let na vlastní žádost do důchodu a tak zůstal administrátorem a velmi špatným stratégem; nezaložil například žádnou vysokou školu. Na rozdíl od J. V. Stalina, který promyšleně likvidoval nejen všechny písemnosti a zanechal po sobě málo písemných stop, zbyl po G. Husákovi rozsáhlý archiv dokumentů... Nedržel se rovněž strategických zásad v Machiavelliho Vladaři a nenahradil včas V. Bílaka podobnou kopií.

Je proto zcela logické, že neschopný strategický manažer G. Husák byl nahrazen svým antipólem V. Havlem...

Jen jedna strategická schopnost se G. Husákovi nedá upřít: V období normalizace, ve kterém federální vláda řídila jen vládu České republiky v Praze, znamenitě během dvaceti let připravil Slovensko na vystoupení z federace po své smrti.

Prosincový hodinový televizní pořad věnovaný G. Husákovi, byl završen politováním, že chybí věcné analýzy a rozborů této epochy. Nezbyvá než dodat, že chybí rovněž objektivní analýzy degenerovaného feudálního systému a rovněž SWOT-portréty manažerů, kteří se na tomto rozkládajícím se feudálním systému podíleli a realizovali své ambice.

O autorovi:

Bohumír Štědroň, vysokoškolský pedagog v oblasti manažerského řízení, je členem České společnosti pro politické vědy, Římského klubu a americké a německé prognostické společnosti.

Tři velká odcizování podstatě euroamerické civilizace

Jan Čepek

Bylo by laciné a hlavně by neodpovídalo realitě, kdybych jako bezvěrec a mírumilovný člověk tvrdil, že lidé se sami sobě odcizují náboženskou vírou a válkami. Člověk skoro bez výjimky válčí od prvopočátku a podléhá určitým nelogickým představám, které si přetvořil do nejrůznějších náboženství. Obojí přešlo i do euroamerické civilizace. Bohužel.

Odcizovat se své vlastní euroamerické civilizaci znamená vzdalovat se tomu, co si tato civilizace sama vytvořila ke zlepšování života svých příslušníků. Jako bezvěrec a mírumilovný člověk zlepšování našeho života vidím v rozhojňování a zkvalitňování materiálních podmínek, zvyšování vzdělanosti v co nejširším pojetí, zlepšování zdravotní situace všech, upevňování rodinných, sousedských a dalších mezilidských vztahů. Uplatňování rovnoprávnosti vytrvalou snahu o demokratické spravování věcí veřejných. Pozvolné zbavování se pověr a nepotřebných věr, rozhojňování všeho, co může prodloužit budoucí existenci lidského rodu.

Euroamerická civilizace takových zlepšení vytvořila spoustu a dobyla si možnost jimi příznivě ovlivnit i jiné civilizace. Za tři velké šance z toho plynoucí lze označit 1. k čemu EC dospěla zhruba v polovině 17. století, 2. světodějnou roli EC počátkem 19. století a 3. nynější vědeckotechnický pokrok.

Samotný počátek euroamerické civilizace (opravdu jako EC) nelze posouvat před 15. století, v sedmáctém ale již evidentně existovala. Vznikla vývojem a spojováním dvou-čtyř evropských civilizací doprovázeným

zařazením, mnohdy dobýváním a ruinováním dalších a dalších kultur. V průběhu těch 14. až počátku 17. století bylo utváření euroamerické civilizace dané tehdejšími humanismem, renezací a reformací.

Sedmnáctým stoletím byl v EC nastartován akcelerující vědeckotechnický pokrok, ve kterém jsme brzy předstihli dříve vyspělejší civilizace (Čína, Střední východ aj.), rozumu byly dány netušené možnosti. Vědeckotechnický pokrok s osvícenými mozky ovšem je eticky ambivalentní záležitost, když pomíjí to, co naši civilizaci dal Comenius, jehož intelektuální kapacita, ideály i konkrétní snahy vyplynuly ze zažití vlivů humanismu, renezanace a reformace. Jeho zneuznání jak intelektuální elitou, tak davem je tím velkým odcizením, které naši civilizaci už stačilo velmi poškodit a které trvá. Komenský byl hluboce věřící člověk a přece poučen humanismem a renezací nám říká „Tím nejpotřebnějším jsi ty sám sobě. Uč se sebe znát, sebe ovládat a ze sebe mít užitek“. Měl dokonale odpozorovány lidské nešvary (dovedl je vidět s nadhledem a psát o nich s báječným humorem) – závčas upozorňoval na nebezpečí skrývající se v nich pro lidskou budoucnost. Rozpracoval metody výchovy od narození dítěte s úctou k mateřství (vlastně včetně toho, co se vědecky potvrzuje o přednatálním působení na budoucího novorozence!). Trval na zásadě učit se až do smrti. Hrozně ztrýzněn třicetiletou válkou včetně vestfálských ujednání propracovával svoji všenápravu jako budování globální mírové civilizace, civilizace s nezbytnými komunikačními možnostmi a mírovými institucemi. Náboženství se po Komenském mohlo v EC stát soukromou záležitostí každého jedince, agnostiky nejen naprosto tolerovanou, nýbrž jimi ceněnou v lidi obohacujícím dialogu rovnoprávných lidí, uznávajících právo druhého na vlastní názor. Vzájemná tolerance věřících a bezvěrců bez zasahování státní moci i bez mocichtivého kléru mohla být významným faktorem zkvalitňování lidské existence.

EC je dnes v podstatě znalostní společností a nynější stupeň znalostí i zažitých zkušeností jednoznačně přikazuje vrátit se k té nevyužitě šanci ze sedmnáctého století, zkoumat příčiny toho prvního velkého odcizení podstatě naší civilizace a pokusit se o nápravu. U Komenského to byl imperativ všenápravy zlepšujícími světem reformami, založenými na odpovědném využití všeho pozitivního z minula.

Tím nejsnadnějším, ovšem nejvíce kontraproduktivním by pro nás bylo označit spojení osvícenského vývoje (civilizační změny v Rusku a jeho cesta k reakční supervelmoci devatenáctého století, vznik USA zbavujících se pak otrokářství a nastupující závrtný technický vývoj, Velká francouzská revoluce s heslem „Rovnost, volnost, bratrství“ končící Napoleonovým fiaskem, „probuzení“ národů vyúsťující do zničujících nacionalismů – i třeba v Latinské Americe, „export“ euroamerické civilizace kupříkladu vyvezením zločinců do Austrálie, rozpinání koloniálních mocností s fatálními důsledky) s Komenským požadovanou vytrvalou péčí o důstojný život každého jedince ve spořádaném společenství prostě za utopii, za neuskutečnitelný sen.

Stejně nezodpovědné bylo v první polovině 19. století odmítnout a za utopický označit tehdy vznikající socialismus. Ten socialismus, ve zkratce charakterizovaný činností Roberta Owena byl pokusem o nápravu prvního velkého našeho odcizení. Nápravu plně odpovídající tehdejší době a přitom zároveň Komenskému.

Druhé velké odcizení podstatě euroamerické civilizace bylo a je o to tragičtější, že se na něm aktivně zúčastnili poctiví vůdci dělnictva, jedni jako ukvapení revolucionáři a proroci modernity, jiní jako příštipkáři omezující se na pojišťování materiální stránky života svých oveček. Obojí nakonec ústící do pohanění socialistických ideálů. Po takzvaném „reálném socialismu“ s minimem původního socialismu a maximem všeho ostatního jsou ty ideály nyní spouště lidí k smíchu, jiným účinně fungujícím strašidlem.

I návraty k úvahám o socialismu počátku 19. století v tehdy nejvyspělejších zemích euroamerické civilizace by se proto neměly považovat za staromilství, za obnovené snění o neuskutečnitelném. Samozřejmě, dnes zde máme naprosto jinou situaci a samozřejmě nejde o přihlouplé obnovování něčeho z minula.

Vědeckotechnický pokrok nám přinesl kdysi naprosto nepředstavitelnou materiální základnu. Což lidé dnes s takovou materiální základnou musí mít zhoršující se zdravotní problémy? Což se mají hroutit dosažené systémy zdravotní a sociální péče? Což se má tak zbytečně plýtvat? Což mají jít tak nepředstavitelné prostředky na zbrojení a nyní už zase na horké války? Tyto a mnoho dalších otázek jsou dnešní realitou, vyhýbat se jim by znamenalo třetí velké odcizení podstatě naší civilizace. Tím hůře, když by to bylo doprovázeno zesilováním iracionality v lidském chování, odsunováním vědy na vedlejší kolej, v politice a sociálním dění fašizací namísto zkvalitňování našich práv i povinností. Pokud takové odcizení již nastává, skeptické myšlení nesmí vynechat ani to, že by naše EC nemusela obstát ve střetu s jinými civilizacemi. Jako nevěřící mírumilovný člověk varuju zejména před spojením náboženského fanatismu s válkou. To není humor, ani černý. Jednak v dnešních konkrétních válkách je náboženský faktor jasně zřetelný, jednak náboženské představy o konci světa jsou oživovány právě válkami. Uplatňování obojího je vrcholným odcizováním euroamerické civilizaci, nejen její podstatě.

Stále zůstává alternativa, že euroamerická civilizace nemusí a nesmí podlehnout viru sebeodcizování, že využije skvělých možností sobě samou (vzpomeňme terminologii Komenského) dosažených, takže bude důstojným partnerem ostatním civilizacím ve světě.